

5 • 2015

RAPOR

TÜRKİYE'DE İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ
HAKKINI İZLEME RAPORU
Temmuz 2014-Haziran 2015

NORWEGIAN HELSINKI COMMITTEE

İnanç Özgürlüğü Girişimi -Düşünce, Din ve İnanç Özgürlüğü Hakkını İzleme ve Raporlama Projesi-

Norveç Helsinki Komitesi'nin bir projesidir ve Norveç Dışişleri Bakanlığı tarafından desteklenmektedir.

Norveç Helsinki Komitesi (Norwegian Helsinki Committee – NHC), merkezi Oslo'da bulunan ve insan haklarının uygulamada korunmasını sağlamak amacıyla 1977 yılından beri faaliyet gösteren bir sivil toplum kuruluşudur. Bu amaçla izleme, raporlama ve eğitim faaliyetlerinde bulunur ve demokratik yapıları destekler. NHC'nin çalışmaları Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı kapsamında kabul edilmiş insan hakları belgelerini temel alır. Orta Asya da dahil olmak üzere birçok ülkede projeler yürütmektedir.

İnanç Özgürlüğü Girişimi Türkiye'de düşünce, din veya inanç özgürlüğüne dair konuları izleme ve bu konudaki hukuki standartları ve izleme raporlarını ilgili tüm paydaşların kullanımına sunma amacıyla Eylül 2011'de çalışmalarına başlamıştır. Bu süreçte Birleşmiş Milletler nezdinde Evrensel Periyodik İnceleme ve İnsan Hakları Komitesi ve Avrupa Konseyi insan hakları koruma mekanizmaları kapsamında Türkiye'de düşünce, din veya inanç özgürlüğünün korunmasına ilişkin raporlar düzenlemiş ve görüş sunmuştur. Mart 2013 itibariyle Norveç Helsinki Komitesi'nin desteğiyle, izleme ve raporlama etkinliklerini içeren İnanç Özgürlüğü Hakkını İzleme Projesi ile çalışmalarını sürdürmektedir.

Türkiye'de İnanç Özgürlüğü Hakkını İzleme Projesi'nin ana etkinlikleri izleme, belgeleme, raporlama ve çözüm önerilerinin geliştirilmesinden oluşmaktadır. Türkiye'de İnanç Özgürlüğü Hakkını İzleme Raporu (Temmuz 2014-Haziran 2015) Mine Yıldırım tarafından kaleme alınmıştır. Mine Yıldırım Norveç Helsinki Komitesi: İnanç Özgürlüğü Girişimi proje yöneticisidir. İnanç özgürlüğü alanında çeşitli çalışmaları ve uluslararası ve ulusal yayınlarda makaleleri bulunan Yıldırım "Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Din veya İnanç Özgürlüğünün Kolektif Boyutu ve Bulguların Türkiye Vakasına Uygulanması" başlıklı doktora teziyle AAbO Akademi Üniversitesi İnsan Hakları Enstitüsü'nde doktora ünvanını kazanmıştır.

Baskı: Anadolu Ofset T: 90 - 212 - 567 89 92/3 Davutpaşa Cad. Emintaş Kazım Dinçkol San. Sit. No. 81/87 Topkapı İstanbul Ekim 2015

Kapak fotoğrafı İzzet Keribar – Edirne Büyük Sinagogu iç mekan görüntüsü.

İÇİNDEKİLER

1. ÖZET DEĞERLENDİRME	3
2. YÖNTEM 5	
3. HUKUKİ ÇERÇEVE	6
3.1. ULUSLARARASI HUKUK	6
3.2. ULUSAL HUKUK	8
4. DÜŞÜNCE, DİN VEYA İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ	9
4.1. Din veya İnanca Sahip Olma ve Değişirme Özgürlüğü	10
4.2. İnançını Açıklamaya Zorlanma	11
4.3. İnançına Aykırı Davranmaya Zorlanma	11
Askerlik Hizmetine Vicdani Ret Hakkı	11
5. DİN VEYA İNANCINI AÇIKLAMA ÖZGÜRLÜĞÜ	14
5.1. İbadet Etmek Yoluyla Dinini veya İnançını Açıklama Hakkı.....	14
5.1.1. İbadet Yerlerine Yönelik Tehdit ve Saldırıları	14
5.1.2. İbadet Yeri Kurma ve Yaşatma Hakkı.....	15
5.1.3. Din veya İnançlar Açısından Özel Öneme Sahip Dinlenme ve Kutlama Günleri.....	20
5.2. Öğretim Yapmak Yoluyla Dinini veya İnançını Açıklama Hakkı	21
5.2.1. Dinini Yayma Hakkı.....	21
5.2.2. Din Eğitimi ve Öğretimi Yapacak Okul Açma Hakkı.....	21
5.3. Uygulama Yoluyla İnançını Açıklama Hakkı	23
5.3.1. Dinî Semboller ve/veya Giysiler.....	23
5.3.2. Dinî Uygulamalarda Geleneksel Olarak Kullanılan Dili Öğrenme ve Kullanma Hakkı	23
5.3.3. Din Görevlisi Atama Hakkı.....	24
Dini Unvanların Kullanılmasına Yönelik Sınırlamalar.....	24
Din Görevlilerini Serbestçe Atama Hakkı.....	24
5.3.4. Kişinin Din veya İnançına Uygun bir Şekilde Defin Hakkı ve Mezarlıklar	25
6. ÖRGÜTLENME HAKKI	26
7. KESİŞİM NOKTASI: Mülkiyetin Korunması ve Din veya İnanç Özgürlüğü	28
Cemaat Vakıflarına Taşınmazların İadesi	28
8. KESİŞİM NOKTASI: İnanç Özgürlüğü ve Eğitim Hakkı	29
Din Kültürü Ahlâk Bilgisi Dersleri.....	30
Seçmeli Din Dersleri	31
Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Sistemi.....	32
Okullarda Çoğulculuk.....	34

Ek	36
AİHM'de Karar Alınmış ve Benzer İhlallerin Yaşanmaması için Genel Önlemler	
Alınması Gereken Kararlar.....	37
BM İnsan Hakları Komitesi (İHK) Kararı	38

1. ÖZET DEĞERLENDİRME

Türkiye’de inanç özgürlüğü hakkına ilişkin eski ve yeni çok sayıda mesele çözüm beklemektedir. İnanç grupları uzun yıllardır, yeni anayasa yapım süreci de dahil olmak üzere, siyasi iradenin kararlılık göstererek köklü çözümleri katılımcı bir süreç içinde hayata geçirmesi yönünde taleplerini dile getirmektedir. Uluslararası insan hakları koruma mekanizmaları ve ulusal mahkeme kararları da Türkiye’nin yasa ve uygulamalarını din veya inanç özgürlüğüne ilişkin insan hakları standartlarıyla uyumlu hale getirmesinin gerekliliğine işaret etmektedir. Yeni hükümeti bu alanda gerçek bir değişim sağlama görevi beklemektedir.

Gerek inanç grupları tarafından dile getirilen gerekse ulusal ve uluslararası mahkemeler tarafından tespit edilen birçok sorun bulunmaktadır. Zorunlu Din Kültürü Ahlak Bilgisi (DKAB) dersleri, vicdani ret hakkı, kimliklerde din hanesi, cemevlerinin ibadet yeri olarak tanınmaması bağlamında devletin inançlar karşısında tarafsızlığı bunların sadece bazılarıdır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin (AİHM) inanç özgürlüğü alanında verdiği kararlar uygulanmamaktadır. Aynı ve benzer meseleler bireysel başvuru mekanizması çerçevesinde Anayasa Mahkemesi’nin gündemine gelmektedir ve gelecektir. Hükümet geciktirmeden bu meselelerle ilgili adım atmalıdır.

Geçmiş yıllarda, Vakıflar Kanunu’nda yapılan değişiklik gibi, özellikle bazı gayrimüslim grupların haklarının korunması ve geçmişte yaşanan adaletsizliklerin telafi edilmesi amacıyla atılan olumlu adımların sürdürülmesi gerekmektedir. Geçici 11. Madde ile iadesi mümkün olmamış taşınmazların iadesi için yeni yasal düzenleme yapılması ve cemaat vakıflarının seçim yönetmeliğinin daha fazla gecikmeden hazırlanması ilerleme sağlayacak adımlardır.

İfade özgürlüğü ve inanç özgürlüğü hakkının kesişiminde ise özellikle Ateizm Derneği ve üyelerine yönelik kovuşturma süreçleri ve Yahudi ve Hristiyanlara yönelik nefret söylemi kaygı vericidir. Nefret söylemlerinin münferit olmadığı, uzun yıllara yayılan bir süreklilik ve kalıp içerdiği görülmektedir. Yargıya taşınan başvurularda, hakim olan inancın veya hakim inanca mensup bireylerin öncelikli olarak korunması yerine, Türk Ceza Kanunu’nun 216(3) Maddesi, AİHM içtihadını sistematik bir şekilde uygulayacak bir şekilde yorumlanmalıdır. Ek olarak, ifade özgürlüğünü kısıtlayacak önlemlere, kesin olarak gerekmediği sürece, başvurmak yerine meseleler çok boyutlulukları göz önünde bulundurularak ele alınmalıdır.

Son yıllarda eğitim sistemine ilişkin yapılan değişiklikler okullarda inanç özgürlüğünün korunmasıyla ilgili eski ve yeni meselelere yönelik bütünsel bir değerlendirme ve değişim ihtiyacını beraberinde getirmiştir. AİHM’nin kararlarıyla en fazla gündeme gelen zorunlu DKAB dersleri kadar seçmeli din derslerinin seçiminde ve uygulanmasında erase ortaya çıkabilecek inanç özgürlüğü ve devletin tarafsızlığı meselesi ortaya çıkmaktadır. Temel Öğretimden Ortaöğretime Geçiş (TEOG) sınavınının DKAB derslerinden muaf olan öğrencilerin dezavantajlı duruma düşmesine sebep olabilmesi, öğrencilerin istemedikleri halde İmam

Hatip Liselerine yerleştirilebilmeleri ve okullarda din veya inanç temelinde çoğulculuğun güvence altına alınmasıyla ilgili eksiklikler eğitimde çocuğun, ebeveynlerin ve öğretmenlerin inanç özgürlüğü haklarının korunması konusunda kat edilecek çok yol olduğunu göstermektedir.

Kamu mali kaynaklarının din veya inanç grupları arasında eşitlik ve tarafsızlık ilkesi çerçevesinde paylaşımı konusunda Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren var olan sorun bir reform ihtiyacını ortaya koymaktadır. Mevcut durumda, bir kamu hizmeti olarak görülen din hizmetlerinin maliyeti genel bütçeden, özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesine ayrılan kaynak aracılığıyla, sağlanmaktadır. Dolayısıyla, Diyanet İşleri Başkanlığı yapısı dışında yer alan inanç kurumları bütçeden, bazı ibadet yerlerinin elektrik faturalarının ödenmesi gibi sembolik katkılar dışında, yararlanamamaktadır. Şayet din hizmetlerine kamu kaynaklarından bütçe ayrılacak ise bunun tüm inanç gruplarının din veya inanç hizmetlerine katkı sağlayacak şekilde paylaşımı için yeni bir model, kapsayıcı bir danışma süreciyle, geliştirilmelidir.

Sonuç olarak, Türkiye'nin eski ve yeni inanç özgürlüğü sorunları için köklü reformlar yapması gerekliliği ortadadır. Yeni hükümet reform ihtiyacını görerek kapsayıcı, şeffaf ve insan hakları normlarını merkeze alan bir süreç yürüterek yasa ve uygulamada değişiklik yapmalıdır. Aksi takdirde mevcut kısıtlama ve eşitsizlikten son derece olumsuz bir şekilde etkilenen çeşitli inanç gruplarının varoluş mücadelelerine karşın giderek daha da kırılgan bir hale geleceklerini öngörmek güç değil.

2. YÖNTEM

İnsan hakları izleme ve raporlama çalışmalarının amacı, başta hükümetlerin uygulamaları olmak üzere, insan hakları uygulamaları ile ilgili objektif ve somut verilere dayalı bilgi sağlamak, yasa ve uygulamalarda uluslararası hukuk standartlarıyla ilgili uyumsuzlukları tespit etmek, tekrarlanan kalıpları ortaya çıkarmak ve uygulamaların uluslararası insan hakları hukuku ile uyumlu hale gelmesi için atılması gereken adımları belirlemektir.

Türkiye’de İnanç Özgürlüğü Hakkını İzleme Raporu, "Norveç Helsinki Komitesi: İnanç Özgürlüğü Girişimi" projesi çerçevesinde, Türkiye’de Temmuz 2014-Haziran 2015 tarihleri arasında inanç özgürlüğüyle ilgili gelişmeleri kaydetmek ve değerlendirmek amacıyla hazırlanmıştır. Raporun genel kavramsal çerçevesini uluslararası hukuk temelli inanç özgürlüğü hakkının bileşenleri oluşturmaktadır. Raporda din veya inanç özgürlüğüyle kesişen mülkiyet hakkıyla ilgili gelişmelere de yer verilmiştir. Ayrıca, inanç özgürlüğü hakkı çeşitli unsurlarıyla değerlendirildikten sonra, devletin eğitim alanındaki rolünün din veya inanç özgürlüğü üzerindeki bazı önemli etkileri ele alınmıştır.

İzleme çalışması uluslararası hukuktan doğan yükümlülüklerle ilişkin yasal normlar ve kurullarla sınırlı değildir, aynı zamanda mahkeme kararları, uygulama eğilimleri ve idari kararları da kapsamaktadır. Bunlara ek olarak, yükümlülüklerin hayata geçirilmesi ve hakların kullanılmasına işaret edebilecek ilgili başka olgular, iyileştirmeler ve mevcut zorluklara da yer verilmiştir.

İnsan hakları ihlallerinin ortaya çıkarılması amacıyla yapılan gözlem ve izleme faaliyeti, aktif olarak veri toplamayı ve bu verilerin doğrulanmasını ve kaydedilmesini içerir.¹ Bu amaçla yapılan izleme faaliyeti çeşitli bilgi toplama ve paylaşım süreçlerinden oluşur. Rapor, yasa yapım süreçleri ve ilgili mahkeme süreçlerinin izlenmesi, medya ve literatür taraması ve çeşitli inanç gruplarına mensup bireyler, ilgili sivil toplum kuruluşları (STK) ve insan hakları savunucularıyla birebir görüşmeler dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Raporda yer alan verilerin doğrulanması amacıyla kamu görevlileriyle çeşitli görüşmeler yapılmıştır. Bunun mümkün olmadığı durumlarda, bilgi edinme mekanizmalarına başvurulmuştur. Uluslararası insan hakları koruma mekanizmaları bağlamında Türkiye’deki inanç özgürlüğü hakkıyla ilgili gelişmeler izlenmiştir.

1 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu, *İnsan Hakları İzleme Eğitim Kılavuzu*, Cenevre, 2001, s. 9.

3. HUKUKİ ÇERÇEVE

3.1. ULUSLARARASI HUKUK

Düşünce, vicdan, din veya inanç özgürlüğü uluslararası insan hakları hukukunun koruduğu temel özgürlüklerden biridir. Uluslararası ve bölgesel birçok bağlayıcı sözleşme ve bağlayıcı olmayan siyasi belge bu hakkı güvence altına alır. Bu rapor, düşünce, din veya inanç özgürlüğü hakkına ilişkin uluslararası insan hakları normlarını temel almaktadır.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin (İHEB) 18. Maddesi,² Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin (MSHUS) 18. Maddesi³ ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHS) 9. Maddesi,⁴ herkesin düşünce, din veya inanç özgürlüğü hakkını güvence altına almaktadır.

1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel olarak ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.
2. Din veya inancını açıklama özgürlüğü, ancak kamu güvenliğinin, kamu düzenin, genel sağlığın veya ahlâkın, ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlanabilir.⁵

Fakat, din veya inanç özgürlüğü ile ilgili konular tamamlayıcı başka hükümlerle ilgili olarak da ortaya çıkabilmektedir. İlerleyen sayfalarda da görüleceği gibi, AİHS'nin 9. Maddesi hem metin olarak hem de anlamını destekleyen değerlerle ilgili olarak AİHS'nin 10. Maddesi'ndeki ifade özgürlüğü güvencesi ve 11. Maddesi'ndeki örgütlenme hakkı ile yakından ilişkilidir.⁶

Çocukların eğitiminin ebeveynlerinin felsefi ve dinî inançlarının gözetilerek düzenlenmesini öngören AİHS'nin 1 No'lu Protokolü'nün 2. Maddesi de, din veya inanç özgürlüğü hakkını destekler.⁷

Yukarıdaki sözleşmelere ek olarak, Birleşmiş Milletler'in Din veya İnanca Dayanan Her Türlü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildirisi, yasal açıdan bağlayıcı

2 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi 10 Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir.

3 Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi Türkiye'de 23 Eylül 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye azınlıklara mensup bireyleri koruyan 27. Madde'ye yorum beyanı eklemiştir. Buna göre Türkiye 27. Madde'yi Lozan Antlaşması ışığında yorumlayacaktır.

4 AİHS Türkiye'de 18.05.1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 1 No.lu Protokolün 2. Maddesi'nin 450 Sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu (3 Mart 1924) etkilemeyeceğine dair bir çekince konmuştur.

5 AİHS Türkiye'de 18.05.1954 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 1 No.lu Protokol'ün 2. Maddesi'nin 450 Sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu (3 Mart 1924) etkilemeyeceğine dair bir çekince konmuştur.

6 AİHS, Madde 9.

7 BM MSHS'nin bu hüküme karşılık gelen hükümler sırasıyla, 19. Madde ve 22. Madde'dir.

olmasa da, din veya inanç özgürlüğüne ilişkin uluslararası normların özellikle kolektif boyutunun ortaya konması açısından önemli bir mihenk taşıdır.⁸

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) din veya inanç özgürlüğüne ilişkin olarak beyan ettiği yükümlülükler de siyasal olarak bağlayıcıdır.⁹

Ayrıca, Lozan Antlaşması da gayrimüslim azınlıkların korunmasına ilişkin önemli hükümler içerir.¹⁰

Bu çerçevede AGİT'in 2014'te yayınladığı AGİT / DKİHB ve Venedik Komisyonu Din veya İnanç Gruplarının Tüzel Kişiliği Hakkında Kılavuz İlkeler, Türkiye için özel önem taşımaktadır.

8 BM Din veya İnanca Dayanan Her Türü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildiri, A/RES/36/55. BM Genel Kurulu tarafından 28.11.1981'de kabul edilmiştir.

9 Başka birçok belgede yer alan yükümlülüklerin yanı sıra 1989 Viyana Bildirisi'nin 16. Maddesi ayrıntılı bir listeye yer vermektedir.

10 Lozan Barış Antlaşması, 37-45. Maddeler, 24.07.1923.

3.2. ULUSAL HUKUK

Din veya inanç özgürlüğüne ilişkin ulusal düzeyde en temel yasal norm, ilgili anayasal hükümlerden oluşmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 24. Maddesi din ve vicdan özgürlüğüyle ilgili olarak şu ifadelerle yer vermektedir:

Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

14 üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dinî ayin ve törenler serbesttir. Kimse, ibadete, dinî ayin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.

Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz.¹¹

Anayasa'nın 10. Maddesi, herkesin, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle kanun karşısında ayırım gözetilmeksizin eşit olmasını ve idare makamları ve kamu hizmetleriyle ilgili her türlü işlemde devlet organlarının tüm vatandaşlara karşı bu ilkeler uyarınca eşit muamelesini gerektirir.

Uluslararası sözleşmelerin iç hukuktaki yerini belirleyen Anayasa'nın 90. Maddesine göre Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler ulusal mevzuatın üstündedir.

Türkiye'de özel olarak bir din veya inanç özgürlüğü yasası bulunmamaktadır. Birçok farklı yasa ve yönetmelik din veya inanç özgürlüğünü etkileyecek düzenlemeler içermektedir; Türk Medeni Kanunu,¹² Dernekler Kanunu,¹³ Vakıflar Kanunu,¹⁴ Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu,¹⁵ İmar Kanunu,¹⁶ Türk Ceza Kanunu,¹⁷ Milli Eğitim Temel Kanunu,¹⁸ Özel Öğretim Kurumları Kanunu,¹⁹ Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasına Dair Kanun²⁰ ve Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun²¹ olarak sıralanabilir.

11 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982, www.tbmm.gov.tr/anayasa.htm

12 4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu, 22.11.2001.

13 5253 Sayılı Dernekler Kanunu, 04.11.2004.

14 5737 Sayılı Vakıflar Kanunu, 20.02.2008.

15 2911 Sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, 06.10.1983.

16 3194 Sayılı İmar Kanunu, 03.05.1985.

17 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu, 26.09.2004.

18 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu, 14.06.1973.

19 5580 Sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu, 08.02.2007.

20 677 Sayılı Tekke Ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine Ve Türbedarlıklar İle Bir Takım Ünvanların Men ve İlgasına Dair Kanun, Aralık 1925.

21 2879 Sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun, 03.12.1934.

4. DÜŞÜNCE, DİN VEYA İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ

Farklı inanç gruplarına yönelik nefret söylemleri inanç özgürlüğü hakkının korunmasını olumsuz yönde etkileyen etkenlerden biridir. Aşağıda da görüleceği gibi, Türkiye’de din veya inanç temelli nefret söylemleri ve dini reddeden veya eleştirel bir yaklaşım dile getiren kişilere yönelik kovuşturmalar kaygı verici boyuttadır. Kamu görevlilerinin bu durumu bir sorun olarak görmemesi ve çok boyutlu önlemler alınmaması sorunu ağırlaştırıcı bir etken olmaya devam etmektedir.

Hrant Dink Vakfı’nın nefret söylemi izleme çalışmasının bulgularına göre 2014’ün üçüncü dört aylık döneminde (Eylül, Ekim, Kasım, Aralık) dinî aidiyetler üzerinden nefret söylemleri, toplam 281 içerikten oluşmaktadır ve İslam dışı inanışlara sahip olan, Sünni olmayan veya herhangi bir inanışı bulunmayan 12 farklı grup hakkındadır.²² Mescid-i Aksa saldırısı sırasında Yahudiler ilk sırada yer alırken yılbaşında Hristiyanlar önceki döneme göre (25 içerik) dört kat kadar daha fazla yazıda nefret söylemine maruz kalmıştır.²³

Kamu görevlilerinin söylemleri de inanç gruplarını hedef alabilmektedir. Örneğin, Edirne Valisi Dursun Ali Şahin, 22 Kasım 2014’te "Mescid- i Aksa’nın içinde savaş rüzgarları estiren, bizzat savaş tatbikatı yapan o eşkıya kılıklı insanlar orada Müslümanları katlederken, biz de onların burada sinagoglarını yapıyoruz. İçimde büyük bir kinle söylüyorum bunu. Biz de onların mezarlıklarının etrafını temizliyor, projelerini kurula gönderiyoruz" açıklamasını yapmış ve sinagogun ibadethane olarak kullanılmayacağını, sadece müze olarak tescil edileceğini ifade etmiştir.²⁴ Kamuoyunda kendisine yöneltilen eleştirilerin ve tepkilerin ardından özür dilemiştir.²⁵ Sinagog ibadet için açılmıştır.

Dine ve İslam’a karşı eleştirel düşünceler ifade edenler de, hukuki süreçlerde kovuşturmaya uğramakta veya toplumdaki gelen nefret söylemlerine ve kimi zaman tehditlere maruz kalmaktadır.

Gölbaşı Sulh Ceza Hakimliği’nin Hazreti Muhammed’e hakaret içerdiği belirtilen 12 videoya erişimin engellenmesi yönündeki kararının Erişim Sağlayıcıları Birliği tarafından Video paylaşım sitesi YouTube’a iletilmesi üzerine, YouTube 12 url adresine erişimi engellemiştir.²⁶

Bu çerçevede, Ateizm Derneği’nin gerek toplumun çeşitli kesimlerinden ateistlere veya doğrudan Derneğe yönelik tehditlerle hukuki çerçevede mücadele etmesi, gerekse doğrudan Dernek üyeleri ve destekçilerine karşı açılan davalarla mücadelesi, Türkiye’de ateistlerin örgütlenmesinin ne denli zorlu bir süreci de beraberinde getirdiğini ortaya koymaktadır.

22 Hrant Dink Vakfı, *Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcı Dil: Eylül – Aralık 2014*, s. 9.

23 A.g.k, s. 8.

24 *Hürriyet*, "Utandırın Açıklama Ortalığı Karıştırdı", 23.11.2014.

25 Doğan Haber Ajansı, "Edirne Valisi Şahin Özür Diledi", 24.11.2014.

26 *Cumhuriyet*, "Gölbaşı Mahkemesi devrede... Youtube her an kapanabilir", 22.06.2015

Müslüman ülkeler içinde kurulan ilk ateist sivil toplum kuruluşu olan Ateizm Derneği'nin internet sitesi Ankara Gölbaşı 2. Sulh Hukuk Mahkemesi'nin kararı ile kapatılmıştır.²⁷ Derneğin TCK'nın 216. Maddesi olarak bilinen "halkı kin ve düşmanlığa tahrik veya aşağılama" suçu çerçevesinde kapatıldığı söylenirken, hangi içeriğin bu niteliğe sahip olduğuna ilişkin bir açıklamaya yer verilmemiştir. Dava Anayasa Mahkemesi bireysel başvuru mekanizması çerçevesinde görüşülmeyi beklemektedir. Ateizm Derneği yönetici, üye veya destekçilerine yönelik yedi dava da ayrıca sürmektedir. Bu davalar sosyal medya üzerinden verilen mesajların TCK 216(3) hükmüne aykırı bulunduğu iddiasıyla açılmıştır.

Öte yandan, Ateizm Derneği'ne yönelik nefret söylemi ve tehdit içeren mesajlara ilişkin olarak Ateizm Derneği tarafından yapılan dört şikayetten ikisi kovuşturmayaya yer olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir, ikisiyle ilgili soruşturma ise devam etmektedir.²⁸

Davaların sadece din veya İslam'ı reddeden ve eleştiren içeriklere yönelik olması, çoğunluğun mensup olduğu inancın korunduğu ve buna yönelik olarak "aşağılayıcı" (TCK 216(3) kapsamı içinde) olarak değerlendirilen söylemlerin kovuşturmayaya uğrayacağı, buna karşılık sayıca daha küçük grupların inançlarına veya şahıslarına yönelik olarak "aşağılayıcı" olarak görülen söylemlerin işe hoş görüleceği mesajını vermektedir. Bu uygulamanın uzun süredir devam etmesi Türkiye'de sistematik ve yaygın bir soruna işaret etmektedir.

TCK 216(3), BM MSHS 20(2) ve AİHS Madde 9 ve 10 ile uyumlu olacak şekilde yeniden düzenlenmeli ve seçmeci değil, sistematik bir şekilde yorumlanmalıdır.

Şiddet ve ayrımcılığa kışkırtmayan ifadelere karşı cezai işlem uygulanmamalıdır.

İçişleri Bakanlığı ve Adalet Bakanlığı nefret söylemine ilişkin kayıt tutup bunu kamu ile paylaşmalı, nefret söylemi ve suçlarıyla mücadele konusunda katılıma olanak verecek şekilde çok boyutlu bir yaklaşım belirlenmelidir.

4.1. Din veya İnanca Sahip Olma ve Değiştirme Özgürlüğü

"İnanç özgürlüğü deist, deist olmayan ve ateist inançları koruduğu gibi hiçbir din veya inancı benimsememe hakkını da korur. Bu hak sınırlanamaz. 'İnanç' ve 'din' terimlerinin geniş bir şekilde yorumlanması gerekir."²⁹ Türkiye'de anayasal normlar bireylerin inanma, inanmama ve inançlarını değiştirme özgürlüğünü korumaktadır.

27 *Milliyet*, "Ateizm Derneği'nin internet sitesi kapatıldı", 04.03.2015.

28 Prof. Dr. Nihat Hatipoğlu'nun ateistler hakkındaki sözlerine ilişkin 2014/109061 sayılı şikayet başvurusu ve Vefa Bardakçı'nın ateist ve komünist öğretmenlerin işten çıkarılması gerektiğine ilişkin açıklamaları üzerine yapılan 2014/91288 sayılı şikayet başvurusu kovuşturmayaya yer olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Öte yandan, Erciş Şeriat Derneği Başkanı'nın Ateizm Derneği başkanına yönelik tehdit içeren sözlerine ilişkin 2015/38992 sayılı şikayet başvurusu ve derneğin çağrı merkezini aramak yoluyla iletilen tehdit sözlerine ilişkin 2015/39183 sayılı şikayet ile ilgili soruşturma devam etmektedir.

29 İnsan Hakları Komitesi, Genel Yorum 22, par. 1.

4.2. İnancını Açıklamaya Zorlanma

Kimse inancını açıklamaya zorlanamaz.³⁰

Ulusal kimlik kartında ve nüfus kayıtlarında din hanesi yer almaya ve pek çokları açısından ayrımcılık riski oluşturmaya devam etmektedir. Din hanesini boş bırakmak sınırlı bir şekilde mümkündür. Din hanesinde ancak belli din veya inançlar yazılabilir (İslam, Hristiyan, Musevi, Hinduizm, Konfüçyanizm, Teoizm, Zerdüş, Budizm).³¹ 2015 yılında dağıtılacağı açıklanan yeni kimlik kartlarında din hanesi olup olmayacağı konusu raporlama döneminde netlik kazanmamıştır.

Musevi ve Hristiyan öğrencilerin zorunlu DKAB derslerinden muafiyet hakkından yararlanabilmeleri için üzerinde "Hristiyan" veya "Musevi" yazılı kimliklerini açıklama zorunluluğu bulunmaktadır. Bu kuralın daha sıkı bir şekilde uygulanması amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'nün 3 Şubat 2015 tarihinde valiliklere gönderdiği yazıyla, azınlık okulları hariç olmak üzere, nüfus cüzdanında din hanesi boş bırakılan ya da Hristiyanlık ve Musevilik dışında herhangi bir dine mensup olan öğrencilerin, DKAB dersi alması zorunluluğu getirilmiştir.³² Böylece, muafiyet hakkının kullanılabilmesi için kimlikte dinin açıklanması zorunlu hale gelmekte, bu öğrenciler kimlerinde din hanesini boş bırakma hakkından yararlanamamaktadır.

AİHM'nin Sinan Işık-Türkiye kararında olduğu gibi, benzer ihlallerin yaşanmaması amacıyla alınacak genel önlemler ışığında kimliklerden din hanesinin kaldırılması önerisi hayata geçirilmelidir.

Kimse inancını açıklamaya zorlanmamalıdır. DKAB dersinden muaf olmak için öğrenci ve velisinin derse katılmak istemediğine dair beyanı yeterli olmalıdır.

4.3. İnancına Aykırı Davranmaya Zorlanma

Askerlik Hizmetine Vicdani Ret Hakkı

Vicdani ret olarak adlandırılan askerlik hizmetinin reddi inanç özgürlüğü kapsamında korunan bir insan hakkıdır.³³ Türkiye AİHS 9. Madde taahhütleri itibariyle vicdani ret hakkını koruma yükümlülüğü altında olsa da, bu hakkın kullanılmasına ilişkin olarak hâlâ herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır.

30 AİHM, Sinan Işık-Türkiye, Başvuru No. 21924/05, 02.02.2010.

31 Bilgi Edinme Başvurusu, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'nün 30 Eylül 2013 tarihli cevabı.

32 *Hürriyet*, "Din Dersi Muafiyetine Belge Şartı", 10 Şubat 2015.

33 AİHM, 07.07.2011 tarih ve 23459/03 no'lu Bayatyan-Ermenistan kararında vicdani ret hakkını AİHS'nin 9. Maddesi'nde öngörülen düşünce, vicdan ve inanç özgürlüğü haklarına itibar edilmesi yükümlülüklerinin bir parçası olarak, bireylerin vicdani ret haklarına da saygı göstermeleri gerektiğini karara bağlamıştır.

Türkiye’de vicdani retçilerin başvuracağı bir kurum bulunmadığı için ülkedeki vicdani retçi sayısına ilişkin resmî istatistikler yoktur. Konuyla ilgili herhangi bir yasal düzenlemenin bulunmaması, vicdani retçilerin hayatlarının birçok alanında hak ihlaline uğramalarıyla sonuçlanmaktadır.

Vicdani retçiler "asker kaçağı" olarak değerlendirildikleri andan itibaren sosyal güvence sunan bir işte çalışmamakta ve sosyal güvenlik sisteminden yararlanamamaktadırlar. Dolayısıyla, vicdani ret hakkının tanınmaması ekonomik ve sosyal haklardan yararlanamama sonucunu da doğurmaktadır. Otel gibi konaklama yerlerinde konukların kimlik bilgileri emniyet birimlerine verildiği için, vicdani retçilerin bu gibi yerlerde kalmalarına da imkan bulunmamaktadır. Böyle bir durumda yine sistem tarafından fark edilecekler, haklarında tutanak tutularak askerlik şubesine teslim olmaya yönlendirilecekler veya para cezasına çarptırılacaklardır.

Zorunlu askerlik hizmetini yerine getirmeyen yoklama kaçağı ve bakayaların kimlik bilgilerinin Ulusal Yargı Ağı Projesi (UYAP), Genel Bilgi Toplama (GBT) ve Geçici İkamet Yerleri ve Kimlik Bildirme Projesi (GİYKİMBİL) sistemlerine girilmesine ilişkin alt yapı çalışmasının tamamlanmasıyla birlikte, vicdani retçiler kimlik kontrolü yapılan her alanda tespit edilebilmektedir.

HDP milletvekilleri Pervin Buldan ve İdris Baluken Ağustos 2015’te TBMM Başkanlığı’na vicdani ret ile ilgili bir yasa teklifi sunmuştur.³⁴ Sunulan teklif, Askerlik Kanunu, Askerî Ceza Kanunu ile Türk Ceza Kanunu’nun (TCK) bazı maddelerinin değiştirilmesini içermektedir. Teklife göre, askerlik çağına gelmiş olup kendisini "vicdani retçi" olarak tanımlayan, ahlâki, vicdani, siyasi, dini ya da benzer gerekçelerle askerlik yapmak istemeyenler, bunu bağlı oldukları askerlik şubesine bildirdikleri ve açıkladıkları takdirde askere alma işlemine ve askerlik hizmetine tabi tutulamayacaklardır. Raporlama döneminde teklifle ilgili herhangi bir adım atılmamıştır.

Türkiye’nin vicdani ret hakkını tanımamış olmasından ötürü insan hakları yükümlülüklerini yerine getirmediğine dair AİHM’nin yedi ve Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi’nin bir kararı bulunmaktadır.³⁵ Vicdani retçi olan Baydar Türkiye’nin 9. Madde’yi ihlal ettiği gerekçesiyle AİHM’e başvuruda bulunmuştur.³⁶

AİHM kararları üzerine Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nde Osman Murat Ülke grubu davalar adı altında bir izleme süreci yürütülmektedir. AİHM başvurucular lehine karar verdiği halde, başvurucularla ilgili bireysel önlemler tam anlamıyla alınmamıştır. Bu durum Türkiye’nin sunduğu bilgi notunda da teyit edilmiştir.³⁷ Dolayısıyla başvurucuların mağduriyeti devam etmektedir:

- Mehmet Tarhan 10 Şubat 2015’te Sivas Askerî Mahkemesi tarafından 1 yıl üç ay hapis cezasına mahkum edilmiş fakat bu ceza para cezasına çevrilmiştir.

34 CNN Turk, "HDP'den 'Vicdani Ret' için Yasa Teklifi", 6 Ağustos 2015.

35 Bakınız Ek.

36 AİHM, Baydar-Türkiye, Başvuru No. 25632/13, başvuru tarihi 17 Kasım 2014.

37 Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin 1236 Sayılı 22–24 Eylül 2015 tarihli toplantısı için Türk yetkililer tarafından gönderilen bilgi notu, DHBelge No. DH-DD(2015)627, 16 Haziran 2015.

- Nevzat Umdu 2008 yılında askerliğe elverişli olmadığı gerekçesiyle terhis edildikten sonra askerlikten kaçma suçu nedeniyle süregelen ceza davası para cezasıyla sonuçlanmış ve Yargıtay tarafından onanmıştır.
- Çağlar Buldu hakkındaki dört farklı kovuşturma sürecine ilişkin mahkeme kararlarının açıklanması askıya alınmıştır.
- Barış Görmez 20 Nisan 2015'te Isparta Askerî Mahkemesi'nin vicdani ret hakkını tanıma kararında ısrar etmesi üzerine beraat etmiştir. Davanın Yargıtay süreciyle devam etme olasılığı bulunmaktadır.
- Feti Demirtaş 2007 yılında askerlik yapmaya elverişli bulunmadığına dair raporla terhis edilmiş, buna karşılık 2006 yılında kendisine karşı açılan ceza davası halen kararlaştırılmamıştır.
- Ersin Ölgün ve Yunus Erçep'e Şubat 2015'te yedek subay aday adayı olarak çağrı gönderilmiştir.

Ayrıca bu kişiler askerlik hizmetlerini tamamlamadıkları için askerlik hizmetinin tamamlanmış olmasını şart koşan bazı insan haklarından da yararlanamamaktadırlar.

Bireysel başvuru mekanizması çerçevesinde Anayasa Mahkemesi'ne vicdani ret hakkıyla ilgili olarak pasifist ve Yehova Şahidi başvurucular tarafından yapılan başvurular bu konuda ulusal yargının önemli bir karar vermesi için fırsat oluşturmaktadır. Başvuruların üzerinden altı ay geçmesine karşın Anayasa Mahkemesi henüz karar vermemiştir.

Vicdani retçi Ali Fikri Işık'ın 5 Kasım 2015'te Çorlu Askeri Mahkemesi tarafından 25 ay hapse mahkum edilmesi ve hapis cezasının 15.000 TL para cezasına çevrilmesinin ardından temyiz edilen karar Askerî Yargıtay sürecindedir.³⁸

Vicdani ret hakkı uluslararası insan hakları standartlarıyla uyumlu olacak şekilde tanınmalıdır.

Tam anlamıyla sivil ve cezalandırıcı niteliğe sahip olmayan alternatif hizmet düzenlemesi yapılmalıdır.

Vicdani retçilerin başvurularını yapabilecekleri tarafsız bir vicdani ret başvuru mekanizması oluşturulmalıdır.

AİHM ve BM İnsan Hakları Komitesi'nin vicdani ret hakkıyla ilgili olarak Türkiye'ye ilişkin kararları uygulanmalıdır.

38 Vicdani Ret Derneği yetkilileriyle görüşme, Ağustos 2015.

5. DİN VEYA İNANCINI AÇIKLAMA ÖZGÜRLÜĞÜ

5.1. İbadet Etmek Yoluyla Dinini veya İnancını Açıklama Hakkı

5.1.1. İbadet Yerlerine Yönelik Tehdit ve Saldırıları

İbadet özgürlüğü, ibadet etme amacıyla toplanma hakkını da içerir.³⁹ Bu nedenle ibadet yerlerinin güvenliğinin sağlanması büyük önem taşımaktadır. İbadet veya toplanma amacıyla kullanılan yerlerin insan haklarıyla uyumlu olacak şekilde korunması ve saldırıya açık durumların gelişmesinin önlenmesi hayati önem taşımaktadır.

7 Kasım 2014 tarihinde Neve Şalom Sinagogu'nun kapısına üzerinde "Yıkılacak Mekan" yazılı bir afiş asılmıştır.⁴⁰ 10 Kasım'da ise Alperen Ocakları üyesi bir grup, Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa'da yaşanan gerilimi protesto etmek amacıyla Şişhane'de bulunan Neve Şalom Sinagogu'na yürümek istemiştir.⁴¹ Bir hafta sonra benzer bir afiş asma girişimi polis tarafından engellenmiştir.⁴²

7 Aralık 2014 tarihinde Kadıköy Uluslararası Kilisesi (KUT) ve Kutsal Kitap Bilgilendirme Derneği'nin bulunduğu binada akşam saatlerinde yangın çıkmıştır. Yangının çıktığı katta büyük maddi hasar oluşmuştur. İtfaiye yangının kaza sonucu çıktığını belirtse de, daha sonra izlenen kamera görüntülerinde şüpheli bir şahsın tespit edilmesi ve daire kapısının zorlanmış olduğunun belirlenmesi kundaklama ihtimalini güçlendirmiş, konuyla ilgili suç duyurusunda bulunulmuştur.⁴³

16 Mayıs 2015 tarihinde Samsun'da bulunan Agape Kilisesi'ne gelen eli sopalı bir şahıs, kilisenin kapısını çalmış ve "çocuklarımızı dinden çıkarıyorsunuz" diyerek kilise görevlilerine hakaret etmiştir. Olay yerine gelen polis ekiplerinin saldırganın elindeki sopayı almasına rağmen, bu şahıs hakkında herhangi bir işlem yapmadığı bildirilmiştir.⁴⁴

10 Haziran 2015'te 25 yaşlarında bir şahıs, tekbir getirerek Kadıköy Bahariye Caddesi'nde bulunan Ayia Triada Rum Ortodoks Kilisesi'nin kapısını tiner dökmüş ve ateşe vermiştir.⁴⁵

Tarihi kiliseler ve mezarlıklar kimi zaman define arayan kişiler tarafından da tahrip edilebilmektedir. Örneğin, Bingöl'ün Toklular köyündeki tarihî Ermeni Kilisesi, define avcıları tarafından tahrip edilmiştir.⁴⁶

39 HK, 22 Sayılı Genel Yorum, par. 4.

40 Haber7, "Neve Şalom'da Afiş Paniği", 7 Kasım 2014.

41 Şalom, "Neve Şalom'a Yürümek İstediler", 10 Kasım 2014.

42 @musevicemaati, 13 Kasım 2014.

43 Agos, "Kadıköy Kilisesi'ndeki Yangının Nedeni Kundaklama", 10 Aralık 2014.

44 Protestan Kiliseler Derneği Genel Sekreteri Umut Şahin ile görüşme, Temmuz 2015 ve Agos, "Samsun Agape Kilisesi'ne Saldırı Cezasız Kaldı", 18 Mayıs 2015.

45 Hürriyet, "Kadıköy'de Kilise Kapısını Yaktılar", 10 Haziran 2015.

46 Sözcü, "Karlova'da Definciler Tarihi Ermeni Kilisesi'ni Tahrip Etti", 16 Haziran 2015.

13 Temmuz'da Sivas Madımak katliamı anısına Ankara 'daki Karşıyaka Mezarlığı'nda yaptırılan anıt mezarlar saldırıya uğramış, kimliği belirsiz kişiler anıtın üstündeki isimleri sökmüş ve mezar taşlarını tahrip etmişlerdir.⁴⁷ 12 Ağustos 2014 tarihinde İzmir'e bağlı Selçuk ilçesinin Zeytin köyünde Alevilere ait olan mezarlığın kimliği belirsiz kişiler tarafından tahrip edildiği bildirilmiştir.⁴⁸ Suruç'ta meydana gelen saldırı sonucunda hayatını kaybeden Ece Dinç'in Karacaahmet Mezarlığı'ndan bulunan mezarına bir grup tarafından saldırıda bulunulmuştur.⁴⁹

İbadet yerleri ve din veya inançlar açısından kutsal sayılan mekanların güvenliğini koruma sorumluluğu kamu yetkililerine aittir. Saldırı, tehdit ve tahrip önlenmeli, gerçekleştiği takdirde etkili bir şekilde soruşturulmalı, bu tür girişimler cezasızlıkla sonuçlanmamalıdır.

İbadet yerleri ve din veya inançlar açısından kutsal sayılan mekanları koruma amacıyla özel güvenlik şirketlerini görevlendirmek zorunda kalan inanç gruplarına kamu kaynaklarından mali destek yapılmalıdır.

5.1.2. İbadet Yeri Kurma ve Yaşatma Hakkı

İbadet etme özgürlüğü ibadet yeri kurma ve yaşatma hakkını da içerir.⁵⁰ İbadet yeri kurma hakkıyla ilgili genel yasal güvencelere karşın, uygulamadaki önemli sınırlamalar devam etmektedir.

Raporlama döneminde özellikle yargı ve idari kararlar açısından önemli gelişmeler olmuştur.

CHP Genel Başkan Yardımcısı ve İstanbul Milletvekili Sezgin Tanrıkulu, "cemevlerini de içerecek şekilde tüm ibadethanelerin" elektrik ve su giderinin devlet tarafından karşılanması için TBMM Başkanlığı'na bir yasa teklifi sunmuştur.⁵¹ Fakat teklif yasalaşmamıştır.

Cemevlerinin ibadet yeri statüsünün tanınmaması uygulaması devam etmiştir. Öte yandan, AİHM'nin, Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı-Türkiye davasında cemevlerinin ibadet yeri olarak tanınmamasının AİHS'nin ayrımcılık yasağını öngören 14. Maddesinin ve bağlantılı olarak inanç özgürlüğünü koruyan 9. Maddesini ihlal ettiğine ilişkin önemli kararı ulusal düzeyde de gelişmelere yol açmıştır.⁵² Yenibosna Cemevi'nin elektrik giderlerinin devlet tarafından karşılanması talebi "Alevilik bir din değil, cemevleri ibadethane değil" gerekçesiyle reddedilmiştir.⁵³ AİHM, kararında "vakfin karşılaştığı farklı muamele objektif olmadığı gibi makul da değil. Mahkeme olarak, elektrik faturaların ödenmesi bakımından inanç mekanlarına getirilen muafiyet rejiminde inanç temelli bir ayrımcılık gözlemliyoruz" tespitinde bulunmuştur. AİHM'nin bu kararı üzerine Cumhuriyet Halk Partisi kendi belediyeleri sınırları içindeki cemevlerinin ibadet yeri statüsünü tanıyarak ibadet yerlerine ilişkin hizmetinin cemevlerini

47 Radikal, "Sivas Katliamı Kurbanlarının Anıt Mezarına Saldırı", 13 Temmuz 2015.

48 İMC, "İzmir'da Alevilere Ait Mezarlar Tahrip Edildi", 14 Ağustos 2014.

49 Haber7, "Suruç'ta Hayatını Kaybeden Ece Suruç'un Mezarına Saldırı", 23 Temmuz 2015.

50 İnsan Hakları Komitesi, 22 Sayılı Genel Yorum, par. 4.

51 CNN Turk, "Cemevleri için Tasa Teklifi", 26.03.2015.

52 AİHM, Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı – Türkiye, Başvuru No. 32093/10, 2 Aralık 2014.

53 AİHM, Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı – Türkiye, Başvuru No. 32093/10, 2 Aralık 2014.

de kapsaması kararı almıştır.⁵⁴ Buna göre cemevlerinin su parası, elektrik parası, çevre düzenlemesi, bakımı, onarımı, temizliği belediyeler tarafından karşılanacak, imar planlarında buraların cemevi olduğu belirtilecektir. Ancak Alevi kurumlarıyla yapılan görüşmelerde uygulamanın tüm CHP'li belediyelerde sistematik bir şekilde uygulanmadığı dile getirilmiştir.

AİHM kararı sorasında Yargıtay da AİHM içtihadını temel alarak cemevlerinin ibadet yeri olup olmadığı konusu hakkında iki önemli karar vermiştir.

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, Çankaya Cemevi Yaptırma Derneği'nin kapatılması istemiyle açılan davada, cemevlerinin ibadethane olup olmadığının yargı kararıyla belirlenemeyeceğine hükmetmiştir.⁵⁵

Yargıtay 3. Hukuk Dairesi 17 Ağustos 2015'te cemevlerinin statüsüne ilişkin bir karar vermiştir.⁵⁶ BEDAŞ'ın elektrik faturasını ödemeyen Cem Vakfı hakkında dava açması üzerine, Bakırköy 5. Asliye Ceza Mahkemesi, icra takibinin devamına karar vermiş, Cem Vakfı ise "Cemevleri ibadethane kapsamında kaldığından elektrik faturalarının Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından karşılanması gerektiği" iddiasıyla kararı temyiz etmiştir. Yargıtay 3. Hukuk Dairesi ise, yerel mahkemenin kararını bozmuştur.

Daire gerekçesinde, Türk hukukunda, 'mabet veya ibadethane' statüsü elde edilmesine ilişkin özel bir düzenlenmenin bulunmadığına, öte yandan ibadet yeri niteliğinin hukuk düzeni açısından pek çok önemli sonucu olduğuna dikkat çekmiştir; ibadethaneler birçok vergi ve harçtan muaf tutulmaktadır. Buna ek olarak, elektrik faturaları Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ödeneği ile karşılanmaktadır. Nihayet imar planları yapılırken bazı yerlerin inşası birtakım koşullara tabi ibadethanelere tahsis edilmektedir.⁵⁷

Kararda, Cem Vakfı'nın da faaliyette bulunduğu binada ibadet yapıldığı, ayrıca burada bir cem salonu, bir morg, yoksul insanlara yemek verilen bir aşevi bulunduğu, binadaki ana faaliyetin cem ibadeti olduğu belirtilmiştir. Özellikle uluslararası sözleşme hükümleri ile hukuki olgulara göre, cemevlerinin ibadethane kapsamında değerlendirilmesi gerektiğine ilişkin AİHM'nin Cem Vakfı kararını da dikkate alınmıştır. Kararda şu sonuca varılmıştır:

Söz konusu vakfın ibadethane kapsamında değerlendirilecek bu bölümüne ait aydınlatma giderlerinin tespit edilmesi ve sonucuna göre hüküm kurulması gerekir. Bu yönde bir araştırma ve inceleme yapılmaksızın davanın kabulü usul ve yasaya aykırı olup bozmayı gerektirmiştir.⁵⁸

Yasama ve yürütme erklerinin bu kararlar uyarınca cemevlerini ibadet yeri olarak tanıma yönünde adım atması gerekmektedir.

54 Bianet, "Ağbaba: 100 Cıvırı Belediye Cemevlerine İbadethane Statüsü Verdi", 06.02.2015

55 Yargıtay Genel Kurulu, E/2014/7-1038 K/2014/990, 31.12.2014.

56 Cumhuriyet, "Yargıtay, 'Cemevi İbadethanedir' dedi", 17 Ağustos, 2015.

57 A.g.k.

58 A.g.k.

Yehova'nın Şahitleri Derneği'nin 22 ilde ibadet yeri açmak için yaptığı başvurunun reddedilmesi üzerine başlayan hukuki süreç AİHM'e taşınmıştır ve İkinci Daire'de karar aşamasındadır.⁵⁹ Protestan Kiliseler Derneği üyesi çok sayıda Protestan cemaatinin ibadet yeri statüsü için yaptıkları başvurular da sonuç vermemiştir.⁶⁰

Edirne Büyük Sinagogu

İbadet etme, ibadet yeri kurma ve yaşatma haklarıyla ilgili olarak raporlama döneminde kaydedilen önemli bir idari gelişme Edirne Büyük Sinagogu'nun Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilerek 26 Mart 2015'te ibadete açılması olmuştur.¹ Edirne Büyük Sinagogu Türkiye'nin en büyük, Avrupa'nın ise üçüncü büyük sinagogudur.

Vakıflar Genel Müdürlüğü 2010 yılında restorasyon çalışmalarına başlamış ve restorasyon için 5 milyon 750 bin TL harcanmıştır.²

1 Agos, "Kimin Malını Kime Kiralıyorsunuz?", 7 Mayıs 2015.

2 Agos, "Büyük Edirne Sinagogu 46 Yıl Sonra Açılıyor", 26 Mart 2015.

59 AİHM, Yehova'nın Şahitleri Derneği ve Diğerleri-Türkiye ve Yehova Şahitleri-Derneği Türkiye (Başvuru aşamasındadır), Başvuru No. 36915/10 ve 8606/13, 20 Haziran 2010 ve 14 Aralık 2012.

60 Protestan Kiliseler Derneği Genel Sekreteri Umut Şahin ile görüşme, Temmuz 2015.

Fotoğraf Anadolu Ajansı

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın kontrolü altında bulunan Akdamar Kilisesi ve Sumela Manastırı'nda yılda bir izin verilen ibadet uygulamasından farklı olarak, Musevi cemaati Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bildirmek kaydıyla istediği zaman sinagogda ibadet yapabilmektedir. Bu olumlu bir adım olsa da, sinagogda diledikleri zaman ibadet etmelerinin hukuki bir güvencesi bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu konuda Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün işbirliğine ve iyi niyetine bağlı bulunmaktadır.

Restorasyon ve sinagogun istendiği zaman ibadete açılması geçmişte yaşanan haksızlıkların telafi edilmesi yönünde önemli bir adım olsa da, birçok soruyla birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir.

Edirne Büyük Sinagogu'nun kapatılması hikayesi şöyledir: Edirne Sinagogu (Kal Kadoş ha Gadol-Kutsal Büyük Havra), 1905 yangınında yok olan sinagogların yerine II. Abdulhamit'in fermanıyla yaptırılan sinagoglardan biridir. 1934 yılında Yahudi cemaatine karşı gösterilen şiddet eylemleri sonrasında cemaatin (yaklaşık 20 bin kişi) kısa bir süre içinde Edirne'yi terk etmek zorunda bırakılmasının ardından yıkıma terk edilmiştir.² Bugün Yahudi toplumu Türkiye'de en fazla nefret söylemine maruz kalan topluluk olmaya devam etmektedir. Edirne Büyük Sinagogu deneyiminin yeniden yaşanmaması ve bu toplumun üyelerinin ve gelecek kuşaklarının Türkiye'de güvenlik ve umut içinde eşit vatandaş olarak yaşamamaları için öncelikle nefret söyleminin münferit olmadığını kabul edilmesi gerekmektedir.

Edirne Büyük Sinagogu Vakfı 1995 yılında "hayri ve fiili kıymeti kalmadığı" gerekçesiyle mazbutaya alınmış,³ böylece Türkiye'deki Musevi cemaati sinagogları üzerindeki tasarruf haklarını kaybetmiştir. Sinagogun uzun yıllardır Edirne'de cemaati bulunmamaktadır.

Şimdi Musevi cemaatinin kendileriyle bağı açık olan Edirne Büyük Havra Vakfı ve sinagog halen Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yönetimi altında bulunmaktadır.

1 Agos, "Kimin Malını Kime Kiralıyorsunuz?", 7 Mayıs 2015.

2 BM Din veya İnanca Dayanan Her Türlü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildiri, A/RES/36/55. BM Genel Kurulu tarafından 28.11.1981'de kabul edilmiştir.

3 Dilek Kurban ve Kezban Hatemi, Bir Yabancılaştırma Hikayesi: Türkiye'de Gayrimüslim Cemaatlerin Vakıf ve Taşınmaz Mülkiyet Sorunu, TESEV Yayınları, 2009, s. 38.

Türkiye'nin çeşitli yerlerinde çok sayıda ibadet yeri yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Bu yapılar sadece inanç grupları için değil aynı zamanda Türkiye'de tarihi kimliklerin ve kültürel mirasın korunması için de büyük önem taşımaktadır.

Örneğin, Mardin'de Kırmızı Kilise olarak bilinen Surp Kevork Ermeni Katolik Kilisesi, "Avrupa'nın Risk Altındaki 7 Kültür Varlığını Koruma Programı"na alınmıştır. 1915'in ardından bir daha kilise olarak kullanılmamış olan yapı bu tarihte yetimhane ve askeri kışla olarak işlev görmüştür. Kilisenin mülkiyeti, Mardin Surp Kevork Kilisesi Vakfı'na ait olsa da, vakfın restorasyon için gerekli bütçeyi sağlaması mümkün görünmemektedir. Kültür Bakanlığı veya Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden ise mali destek alınamamaktadır. Kilise vakfı, kilisenin restore edildikten sonra ibadethane olarak kullanılmasını istemektedir.

Kadim kiliselerin yeni kilise açması da oldukça zordur. Beyoğlu Meryem Ana Kadim Süryani Kilisesi Vakfı, kilise binasının İstanbul'da bulunan yaklaşık 17.000 kişilik Süryani cemaati için yeterli olmadığı gerekçesiyle yeni bir kilise açmak için başvuruda bulunmuştur. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin Yeşilköy'de yeni bir kilise binası yapılmasına onay vermesi ve şehrin imar planında söz konusu alanı ibadet yeri (kilise) olarak değiştirmiş olmasına karşın, halen kilise binasının yapılabilmesi için Anıtlar Kurulu'ndan çıkacak olan kararı beklenmektedir.⁶¹ Öte yandan, söz konusu arazinin geçmişte padişah fermanıyla İtalyan Katolik cemaatine verilmiş olduğu ve arazinin mülkiyetinin 1950 yılında yapılan bir kadastro çalışmasıyla Belediye'ye geçtiği de not edilmelidir.

Ülkede göreceli olarak yeni bulunan cemaatler de ibadet yeri kurma konusunda sıkıntı yaşamaktadır. Pendik'te de bir cemaati olan İstanbul Protestan Kilisesi Vakfı, 2011 yılından beri Pendik'te ibadet edebilecekleri bir kilise binasına sahip olmak için girişimlerini sürdürmektedir. Vakıf bu soruna çözüm bulmak amacıyla Pendik'te metruk vaziyette bulunan bir kilise binasının kendilerine tahsis edilmesi için Milli Emlak Müdürlüğü'ne başvurmuştur. Restorasyon giderlerinin tamamı karşılanacak olmasına rağmen, Milli Emlak Müdürlüğü kiralama seçeneğini önermiştir.⁶² İstanbul Protestan Kilisesi Vakfı kilisenin kiralanmasına karşıdır ve irtifak hakkının kendilerine verilmesini istemektedir.

1906'da inşa edilen kilise binasının ilk rahip Fransız Katolik bir rahiptir. Kilisenin tüzel kişiliği olmadığı için kilisenin tapusu söz konusu rahibin üzerine kaydedilmiştir. 1970'lerin sonlarında rahibin vefat etmesinin ardından, çocukları da olmadığı için, kilise önce kayyuma devredilmiş, sonra da Hazine adına kaydedilmiştir. Ardından birinci derece sit alanı olarak tescillenmiştir. İstanbul Protestan Kilisesi Vakfı, kayyum sürecinde de kilise için başvuru yapmıştır. Bu süreçte kilise binasını kullanmamış olmalarına rağmen kira ödemesi yapmışlar, fakat kilise 2010'da kayyumdan Hazine'ye devredilince bütün süreç kaybedilmiştir.

61 Beyoğlu Meryem Ana Kadim Süryani Kilisesi Vakfı temsilcisiyle görüşme, Temmuz 2015.

62 Agos, "Kimin Malını Kime Kiralıyorsunuz?", 7 Mayıs 2015.

İstanbul Protestan Vakfı 2011 yılından itibaren Pendik'te metruk durumda bulunan ve her geçen yıl yıkılmaya devam eden kilise binasının irtifak hakkını istiyor. Fotoğraf Agos.

Geçmişte topluluklarından koparılan ibadet yerleri aslına sadık kalınarak restore edilmeli ve cemaatlerinin istekleri doğrultusunda kullanıma açılmalıdır.

Günümüzde ibadet yeri ihtiyacı duyan topluluklara isteklerine bağlı olarak yer tahsis edilmeli veya mevcut binalarının ibadet yeri statüsüne kavuşturulması konusunda kolaylık sağlanmalıdır.

5.1.3. Din veya İnançlar Açısından Özel Öneme Sahip Dinlenme ve Kutlama Günleri

"İbadet etme hakkı... bayram ve özel dinlenme günlerinin kutlanmasını da içerir."⁶³ Türkiye'de resmî tatil uygulanan dinî bayramlar Müslümanlar açısından öneme sahip Ramazan ve Kurban bayramlarıdır. Alevileri, Hıristiyanlar ve Museviler gibi farklı inançlara bağlı bireyler için önemli olan kutlama günleri için resmî izin söz konusu değildir. Oysa bu günler inananların din veya inançlarıyla ilgili çeşitli etkinliklere katılarak bir araya gelip ibadet ettikleri ve çeşitli tören ve dinsel gelenekleri yerine getirdikleri özel zamanlardır. Birey ve grup kimliğinin oluşumu ve gelişimi açısından taşıdıkları önemin yanı sıra, inancın yeni kuşaklara aktarılması açısından da büyük öneme sahiptirler.

Bu nedenle, okullarda sınav programları oluşturulurken bu gibi özel günler dikkate alınmadığı için çocukların ve gençlerin kimliklerinin gelişimine katkıda bulunacak bu etkinliklere katılmaları zorlaşmaktadır. İş yaşamında, bireylerin inançları açısından önemli özel günlerde izin kullanamamaları, dualara, törenlere ve kutlamalara katılmalarına engel olmaktadır.

Bireylerin inançları açısından önemli günlerde ibadetlerini yerine getirebilmeleri için, okullardaki sınav takvimleri oluşturulurken ülkemizde bulunan diğer inanç grupları da göz önünde bulundurulmalı ve bu günlere sınav konulmamalıdır.

63 BM Din veya İnanca Dayanan Her Türü Hoşgörüsüzlüğün ve Ayrımcılığın Tasfiye Edilmesine Dair Bildiri, A/RES/36/55. BM Genel Kurulu tarafından 28.11.1981'de kabul edilmiştir.

İş yerlerinde farklı inanç gruplarına mensup bireylerin din veya inançlarıyla ilgili özel günlerde izin kullanmaları kolaylaştırılmalıdır.

5.2. Öğretim Yapmak Yoluyla Dinini veya İnancını Açıklama Hakkı

5.2.1. Dinini Yayma Hakkı

Din veya inanç özgürlüğü, uygulama ve öğretimde dinini açıklama ve yayma hakkını da içerir.⁶⁴

16 Mart 2015 tarihinde Işık Kilisesi tarafından Karşiyaka Belediyesi'ne yapılan dileyenlere inançlarını anlatmak ve isteyenlere broşür ve kitap vermek amacıyla stand açma talebi reddedilmiştir.⁶⁵ Daha önceki yıllarda kabul edilen başvurunun bu yıl neden reddedildiği açıklanmamıştır.

27 Haziran 2015 tarihinde İskenderun İncil Kilisesi'nin bina girişine monte edilmiş tanıtım kutusu kimliği belirsiz kişiler tarafından kırılarak yerinden sökülüştür.⁶⁶

Bireylerin inançlarını yaymaları inanç özgürlüğünün ayrılmaz bir parçasıdır. Kamu görevlileri bu hakkın kullanılmasını engellememeli, aksine kolaylaştırmalıdır. İnançların tanıtımı konusunda tüm inançlara eşit olanaklar sağlanmalıdır.

İnançların yayılması konusunda üçüncü kişilerden gelen engellenme ve zarar verici tepkilerin önüne geçmek amacıyla çok boyutlu proaktif adımlar atılmalıdır. Öncelikle kamu görevlileri inanç özgürlüğü hakkının içeriği konusunda eğitilmelidir.

5.2.2. Din Eğitimi ve Öğretimi Yapacak Okul Açma Hakkı

Din veya inancın öğretim aracılığıyla açıklanması, düşünce, din veya inanç özgürlüğünün ayrılmaz bir parçasıdır.⁶⁷ Din veya inanç grupları kendi din görevlilerini yetiştirmek için eğitim kurumları kurabilir ve/veya kendi gruplarına mensup bireyleri eğitmek amacıyla kurslar ve eğitim programları düzenleyebilirler.

Türkiye'de din eğitimi devletin tekeli altında bulunmaktadır. Anayasa'nın 24. Maddesi din veya inancı eğitim veya öğretim yoluyla açıklama hakkını tanımak yerine bu hakka dair bir düzenleme sunar: "Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır". Özel Öğretim Kurumları Kanunu uyarınca, "din eğitimi-öğretimi yapan kurumların aynı veya benzeri özel öğretim kurumları açamaz."⁶⁸

Üniversiteler söz konusu olduğunda ise, Bakanlar Kurulu'nun izniyle özel vakıf üniversiteleri kurmak suretiyle üniversite düzeyinde din eğitimi ve öğretimi vermek teorik olarak mümkün-

64 AİHM, Kokkinakis Yunanistan, Başvuru No. 14307/88, 25 Mayıs 1993, par. 31.

65 Protestan Kiliseler Derneği Genel Sekreteri Umut Şahin ile görüşme, Temmuz 2015.

66 Protestan Kiliseler Derneği Genel Sekreteri Umut Şahin ile görüşme, Temmuz 2015.

67 İHK, 22 Sayılı Genel Yorumu, par. 4.

68 5580 Sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu, 08 S.02. 2007.

dür, fakat pratikte çok zordur. İnanç gruplarının devlet desteği olmadan özel bir üniversite açmak için yeterli kaynakları bulunmamaktadır. Öte yandan, yüksek öğrenim düzeyinde, devlet üniversitelerinde İslam din görevlileri ve alimleri yetiştirmek amaçlı çok sayıda fakülte vardır, ayrıca vakıf üniversitelerinde de İslam diniyle ilgili bölümler açılması mümkün olmuştur. Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez, Ekim 2014'te İstanbul'da yaptığı bir açıklamada, 29 Mayıs Üniversitesi'nin Uluslararası İslam Üniversitesi'ne dönüştürülmesi için, Diyanet Vakfı'nın YÖK'e müracaatta bulunduğunu belirtmiştir.⁶⁹

Çoğunluk diniyle ilgili eğitim ve öğretim kurumlarından yararlanmak istemeyen veya kendi inanışları doğrultusunda öğretmen ve din görevlisi yetiştirmek isteyen gruplar için devlet desteği olmadan çözüm mümkün görünmemektedir. Bir yandan, azınlık dinlerinin mensuplarının MEB ve Yüksek Öğrenim Kurulu (YÖK) çatısı altında olmadan kendi kurumlarını kurma ve yaşatma imkanı, Heybeliada Ruhban Okulu örneğinde olduğu gibi engellenmektedir. Diğer taraftan, MEB ve YÖK çatısı altında fakülte, yüksekokul, üniversite çözümlerine açık olan gruplar ise kendi inisiyatifleri ile kurum açma kaynaklarına sahip olmadıkları için devletin adım atmasına ihtiyaç duymaktadır. Kamu kaynakları ise hâlâ sadece çoğunluk inancına hizmet veren kurumlara destek vermektedir.

Raporlama döneminde bir ilk yaşanmış ve Mart 2015'te özel statülü bir Alevi lisesinin temeli atılmıştır.⁷⁰ 'Dosteli Yardım Eğitim ve Kültür Vakfı ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın ortak projesi olan okulun müfredatında, "lise eğitiminde yer alan ortak derslerin yanı sıra, Alevi-Bektaşî öğretisine ilişkin derslerin de yer alacağı" belirtilmektedir. Okulda Alevi-Bektaşî inancına uygun "dede-baba" eğitimi verilecektir. Bu örnek, inanç grupları için ekonomik yükü ortadan kaldırmasa da, devletin farklı inanç gruplarına yönelik liseler için özel statülü liseyi bir çözüm olarak görebileceğini düşündürmektedir.

Sonuç olarak, bireylerin tek başlarına veya birlikte inançlarını eğitim yoluyla açıklama hakkı Türkiye'de etkin bir şekilde korunmamaktadır. Dini hizmetlere ayrılan vergiden muaf olmak mümkün olmadığı için kamu kaynaklarından desteklenen öğretim kurumlarını destekleyen tüm inanç grupları, kendi kurumlarını kurmak ve yaşatmak için ayrıca kaynak sağlamak zorunda kalmaktadır. Söz konusu kaynaklara sahip olmayan ve devlet desteği alma olanağı bulunmayan inanç grupları eğitim ve öğretim aracılığıyla inançlarını açıklama konusunda ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Bu konuda eşitliğin tesisi için ivedi adımlar atılması gerekmektedir.

Her inanç grubunun kendi din görevlileri ve önderlerini yetiştirmek için uygun gördükleri eğitim ve öğretim kurumlarını açmalarının önündeki engeller tümüyle kaldırılmalıdır.

Dini eğitim ve öğretim alanına aktarılan kamu kaynakları tüm inanç gruplarına eşit olarak ve ayrımcılığın önüne geçecek şekilde dağıtılmalıdır. Kaynakların dağıtımı için kurulacak sistem kapsayıcı bir katılım süreciyle şekillendirilmelidir.

69 *Hürriyet*, "Diyanet'ten İslam Üniversitesi", 1 Ekim 2014.

70 *Agos*, "Alevi Lisesi Alevilere Rağmen Açılıyor", 19 Mart 2015.

5.3. Uygulama Yoluyla İnancını Açıklama Hakkı

5.3.1. Dinî Semboller ve/veya Giysiler

2596 Sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun uyarınca hangi din veya mezhebe ait olursa olsun, dinî bir statü ya da makamı temsil eden kıyafetlerin giyilmesi konusundaki kısıtlama devam etmektedir.⁷¹ Buna göre, hiç bir dinden din görevlisi ibadet yeri dışında görevini ve/veya makamını temsil eden giysiler giyemez. Ancak Bakanlar Kurulu kararıyla, belirli dinî grupların herbirinin bir temsilcisine kamuya açık alanlarda makamları temsil eden giysiler giyme izni verilmektedir.⁷²

AİHM, Ahmet Arslan ve Diğerleri-Türkiye davasında, Aczimendi tarikatına bağlı bireylerin kamusal alanda inançlarının gerektirdiğini düşündükleri kıyafetler giymelerinin cezai hükümlerle sonuçlanmasının 9. Madde'yi ihlal ettiğine karar vermiştir.⁷³ Benzer ihlallerin meydana gelmemesi için genel önlemlerin alınması konusunda hükümet 671 Sayılı Şapka İktisası Hakkında Kanun'un cezai müeyyidesini içeren Türk Ceza Kanunu'nun 222. Maddesi'ni 13 Mart 2015'te kabul edilen 6529 Sayılı Kanun'la kaldırmıştır. Ancak Ahmet Arslan ve diğerlerinin mahkumiyetinin temelini oluşturan 2596 Sayılı Kanun'la ilgili herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

Kamu görevlileri arasında, emniyet hizmetleri sınıfına mensup olanlar, hâkimler, savcılar ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nde görev yapan personelin dinî sembol içeren giysi giymelerine ilişkin kısıtlamalar devam etmektedir.

Kimse yasal veya fiili olarak dinsel bir sembol veya giysiyi kullanmaya veya kullanmamaya zorlanmamalıdır.

5.3.2. Dinî Uygulamalarda Geleneksel Olarak Kullanılan Dili Öğrenme ve Kullanma Hakkı

Din veya inancı uygulama aracılığıyla açıklama hakkı ibadetlerde geleneksel olarak konuşulan dili öğrenme kullanma hakkını da içerir. Türkiye'de ana dilin kurumsal olarak öğrenilebilmesiyle ilgili mağduriyet devam etmektedir. İbadetlerinde anadillerini kullanan gruplar için dinî uygulamalarının devamlılığını sağlamak ve kültürlerini yeni kuşaklara aktarabilmek için yeni yetişen kuşakların bu dili öğrenmesi kritiktir.

Beyoğlu Meryem Ana Süryani Kadim Kilisesi'ne bağlı ve Süryanice dilinin öğretildiği Özel Mor Efrem Anaokulu 2014–2015 eğitim öğretim yılında açılmıştır. Yeterli mali kaynak bulunmadığı için henüz ilkökul açılmamaktadır.

71 Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair 2596 Sayılı Kanun, Madde 1, 03.12.1934.

72 A.g.k.

73 AİHM, Ahmet Arslan ve Diğerleri-Türkiye, Başvuru No. 41135/98, 04.10.2010.

Anadili Türkçe'den farklı olan grupların dillerini öğrenme ve öğretme amacıyla eğitim kurumları açabilmeleri için kamu kaynaklarından gerekli mali kaynaklar sağlanmalı ve aynı işlevi görebilecek ücretsiz devlet okulları açılmalıdır.

5.3.3. Din Görevlisi Atama Hakkı

Dinî Unvanların Kullanılmasına Yönelik Sınırlamalar

Din veya inanç özgürlüğü, dinî grupların kendi iç yapıları, din görevlilerinin atanması gibi konularda özyönetim hakkını da içerir. Din görevlilerinin kullandığı unvanlar da bu kurumların kendi içişleri olarak değerlendirilmelidir.

Din Görevlilerini Serbestçe Atama Hakkı

Diyanet İşleri Başkanlığı tüm camilerin din görevlilerini atamakta ve Müslüman topluluklar bu kararın bir parçası olamamaktadır. Rum Ortodoks, Ermeni Apostolik ve Musevi toplulukların en üst düzeydeki dinî liderlerinin atanma süreçleri kamu görevlerinin müdahalesinin yoğun olarak yaşandığı süreçlerdir. Son olarak Ermeni Apostolik cemaatinin patrik seçimi konusunda 2010 yılında eş-patrik seçme isteği İçişleri Bakanlığı tarafından reddedilmiş ve bunun yerine devlet cemaati bir seçim yapmaya ve patrik vekili seçmeye zorlamıştı. Patrik seçimi yapılamamasının toplum üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle Türkiye Ermenileri Patrikliği 25 Haziran 2015'te patrik seçimi için İstanbul Valiliği'ne dilekçe vermiştir.⁷⁴

Türkiye'de din görevlisi ve/veya öğretmeni yetiştiremeyen inanç grupları, din görevlisi veya öğretmeni ihtiyaçlarını zaman zaman başka ülkelerde yetişmiş yabancı uyruklu kişiler aracılığıyla karşılamak zorunda kalmaktadır. Hükümet bir taraftan din görevlilerini yetiştirebilecek okulların açılmasına izin vermezken, bir taraftan Türkiye'deki inanç grupları tarafından davet edilen yabancı uyruklu din görevlilerine vize vermemekte ve/veya ikamet izinlerini yenilememektedir.

Bir prosedür bulunmadığı için, din görevlisi olarak davet edilen kişilerin vize ve ikamet başvurularının keyfi bir şekilde değerlendirilerek sonuçlandırılması riski bulunmaktadır.

İnanç gruplarının din görevlisi seçme ve atama konusu bir iç mesele olarak değerlendirilmeli ve kamu görevlilerinin izin veya düzenlemesine bağlı olmamalıdır.

Yabancı din görevlisi davet etme ve ücretli veya gönüllü çalıştırma için gerekli vize ve izinler kolaylaştırıcı bir şekilde düzenlenmeli ve ayrımcılığa yol açmayacak şekilde uygulanmalıdır.

5.3.4. Kişinin Din veya İnançına Uygun bir Şekilde Defin Hakkı ve Mezarlıklar

Farklı inanç gruplarının mezarlık ve defin talepleri, yer tahsisi ve defin işlemleriyle ilgili yönetmeliklerde ve uygulamada bu raporlama döneminde de değişiklik yapılmamıştır.

⁷⁴ Türkiye Ermenileri Patrikliği websitesi, "Patrik Genel Vekili Patrik Seçimi için Başvuruda Bulundu", 26 Haziran 2015, <http://www.turkiyeermenileripatrikligi.org/site/patrik-genel-vekili-patrik-secimi-icin-basvuruda-bulundu/>

Örneğin, Ateistler kendilerine tahsis edilmiş bir alan olmadığı için Müslüman mezarlığına defnedilmek zorunda kalmaktadır. İstanbul Protestan Vakfı'nın Protestan mezarlığı tahsis edilmesine ilişkin olarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne üç yıl önce yaptığı başvuruya hâlâ olumlu bir cevap verilmemiştir.⁷⁵

Cenazelerin yakılması halen mümkün değildir, ancak bir kişinin kendisinin veya birinci dereceden yakınının yurtdışından getirilecek külleri Türkiye'de uygun bir mezarlıkta muhafaza edilebilmektedir.⁷⁶

Bireylerin kendi inançları doğrultusunda cenaze tören ve işlemlerini belirleme hakkına saygı gösterilmelidir.

Belediyeler ateistler de dahil olmak üzere farklı inanç gruplarına talepleri doğrultusunda mezarlık tahsis etmelidir.

75 İstanbul Protestan Vakfı yetkilisiyle görüşme, Temmuz 2015.

76 Mezarlık Yerlerinin İnşası ile Cenaze Nakil ve Defin İşlemleri Hakkında Yönetmelik, Madde 38 (1).

6. Örgütlenme Hakkı

Türkiye’de hukuk sistemi, herhangi bir inanç grubunun tüzel kişi statüsü kazanmasına olanak vermemektedir.

Ulusal mevzuat çerçevesinde inanç gruplarına mensup kişiler, dernek veya vakıf kurabilirler. Her iki tüzel kişi statüsüyle ilgili olarak son on yıl içinde belirli iyileştirmeler yapılmış olsa da, her ikisi de sınırlı çözümler sunmaktadır. Ayrıca tarikatlar da yasaktır.

Cemaatler veya dinî kurumlar tüzel kişilik kazanamadığı için hiçbir hukuki işlem yapamamaktadır. Bunlar için banka hesabı açmak, dava açmak, mülk edinmek, kontrat yapmak mümkün olamamaktadır. İnanç grupları resmî bir şekilde bağış alamadıkları için mali kaynak açısından sıkıntı çekmektedir. İnanç grupları kendi din görevlilerini resmî bir şekilde istihdam edememekte ve bu kişilere sosyal güvence sağlayamamaktadır.⁷⁷ Dinî kurumların tüzel kişilik kazanması konusunda bir gelişme kaydedilememiş olsa da, raporlama döneminde Ermeni Patrikhanesi’ni desteklemek amacıyla, yeni vakıf statüsüyle, Hovagim 1461 Vakfı’nı kurulmuştur.⁷⁸ Vakıf mütevelli heyeti din adamlarından oluşan on kişilik bir kuruldandır. Vakıf Patrikliği’nin amaçları doğrultusunda faaliyet gösterebilecektir.

Benzer bir şekilde, Beyoğlu Musevi Hahamhanesi Vakfı’nın isminin Türkiye Hahambaşılığı Vakfı olarak değiştirilmesi ve bu şekilde Hahambaşılığın vakıf tüzel kişiliği aracılığıyla faaliyetlerini sürdürmesi olanağının araştırılması olmuştur. Fakat vakıf kurmanın amacı bir mal topluluğunun belli bir amaca tahsis edilmesidir, bir kuruma veya topluluğa tüzel kişilik sağlamaz.

Cemaat vakıfları 2013 yılından beri vakıf yönetim seçimi yapamamaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü 19.01.2013 tarih ve 28533 Sayılı Resmi Gazete’de yayınladığı değişiklik yönetmeliğiyle, mevcut yönetmelikteki seçimle ilgili maddeleri yürürlükten kaldırmış, yenilerinin hazırlanacağını duyurmuştur. Ne var ki, 11.02.2013’te yayınladığı bir genelgeyle yeni yönetmelik hükümleri yürürlüğe girinceye kadar seçim yapılmayacağı ve mevcut yönetim kurulu üyelerinin görevlerinin devam edeceğini açıklamıştır. Tüm taleplere karşın, raporlama döneminde de, yeni yönetmelik çıkarılmadığı için cemaat vakıfları seçim yapamamaktadır. Bu genelgeyle birlikte cemaat vakıfları çerçevesinde cemaat hayatına katılanların örgütlenme hakları askıya alınmıştır.

Cemaat vakıflarının en önemli sorunlarından birisi, eldeki insan kaynaklarının mevcut cemaat vakfı yapılarının gerektirdiği ağır yönetim koşullarını karşılama konusunda yetersiz kalmasıdır. Her vakfın kendisine ait bir yönetim kadrosunun bulunması, kendi hesap defterlerini

⁷⁷ Bu konuda çok daha geniş bir değerlendirme için bkz. Norveç Helsinki Komitesi İnanç Özgürlüğü Girişimi, “Türkiye’de İnanç Özgürlüğü Hakkını İzleme Raporu”, Ekim 2014.

⁷⁸ Haber7, “Ermeni Patrikliği Vakıf Kurdu”, 28 Ocak 2015.

tutmaları, hesapların denetlenmesi vs. gibi bürokratik gereklilikler, zaten varoluş mücadelesi veren toplulukların kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmasına engel olmaktadır. Örgütlenme özgürlüğü sağlanarak, dinamik bir şekilde, demografik değişimlere ve yeni koşullara cevap verebilecek yönetimler oluşturulabilmelidir. Örneğin, cemaat vakıflarının seçim bölgelerinin genişletilmesi, dileyen vakıfların birleşebilmesi, ortak yönetim kurabilmesi veya kaynaklarıyla birbirini destekleyebilmesi gibi çözümlerin hayata geçirilebilmesi için olanak yaratılabilir. Vakıflar Genel Meclisi bu gibi kararlarda rol oynayabilir.

Nitekim, Vakıflar Genel Müdürlüğü zaman zaman cemaat vakıflarına ilişkin olarak aldığı kararla sorunları çözebilmektedir. Ocak 2015'te Sakızağacı Ermeni Katolik Patriklik Kilisesi'nin vakfı olan Surp Asdvadzadzin Vakfı'nın statüsü iade edilmiştir.⁷⁹ Söz konusu vakfın ayrı bir tüzel kişilik sahibi olmamasının nedeni, 1936 Beynamesi verilirken Katolik cemaatine ait yedi kilisenin beynamesinin 'Apeloğlu Andon' vakfı adı altında toplu olarak verilmiş olmasıdır. 1936'dan beri çeşitli kereler vakıfların ayrı ayrı tanınması talep edilmiş, Vakıflar Genel Müdürlüğü bunun mümkün olmadığını belirtmiştir. Ancak 2015 yılında Vakıflar Genel Meclisi kararıyla bu sorunu çözecek karar alınabilmiştir.

Din veya inanç gruplarının tüzel kişilik edinme hakları uluslararası hukuk standartlarıyla uyumlu olacak şekilde tanınmalıdır.

Din veya inanç gruplarının cemaatlerini desteklemek amacıyla vakıf kurmalarını yasaklayan Medeni Kanun'un 101. Maddesi değiştirilmelidir.

Dernekler ve vakıflarla ilgili mevzuat din veya inanç özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğünün kullanılmasını kolaylaştırmak amacıyla gözden geçirilmeli ve değiştirilmelidir.

79 Agos, "Sakızağacı Ermeni Katolik Patriklik Kilisesi'nin Tüzel Kişiliği İade Edildi", 30 Ocak 2015.

7. KESİŞİM NOKTASI: Mülkiyetin Korunması ve Din veya İnanç Özgürlüğü

AİHS'nin 1 No'lu Protokolü'nün 1. Maddesi mülkiyet hakkını korumaktadır. İnanç gruplarına ait veya inanç gruplarının inançlarıyla ilgili etkinliklerini gerçekleştirdikleri taşınmazların mülkiyet hakkı inanç özgürlüğüyle doğrudan ilişkilidir ve bu özgürlüğü etkileyecek sonuçlar doğurabilir.

Cemaat Vakıflarına Taşınmazların İadesi

Geçmişte haksız olarak kaybettikleri taşınmazların bir kısmının cemaat vakıflarına iadesini öngören Vakıflar Kanunu'nun Geçici 11. Maddesi kapsamında başvuruların incelenmesi ve sonuçlandırılması süreci sona ermiştir.

Ret kararlarının ardından birçok cemaat vakfı ret kararlarını mahkeme sürecine taşımıştır. Danıştay sürecinde karar verilmesini bekleyen çok sayıda dava bulunmaktadır.

Kadastro Kanunu temel alınarak Mor Gabriel Vakfı'nın elinden alınan 18 parsel halen vakfa iade edilmemiştir. 2013 yılında Mor Gabriel Vakfı arazilerinin önemli bir kısmı (12 tapu), Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Geçici 11. Maddesini temel alarak verdiği kararla iade edilerek vakıf adına tescil edilmişti. Mahkeme süreci devam etmektedir. 18 davayla ilgili birinci düzey mahkemenin ret kararı vermesinin ardından davalarla ilgili Danıştay süreci başlamıştır.

Geçici 11. Madde'nin dar kapsamı geçmişte gerçekleşmiş haksız taşınmaz kayıplarının tümünün iadesini mümkün kılmamaktadır. Mahkeme süreçlerine taşınan ret kararları da bunun bir göstergesidir. Bu çerçevede geçmişte yaşanan haksız kayıpların tümüyle iadesi için yeni bir yasal düzenleme gerekmektedir.

Cemaat vakıflarının geçmişte haksız bir şekilde kaybettikleri taşınmazların tümünün iadesi için yeni bir yasal düzenleme yapılmalıdır.

Mazbut vakıfların ve taşınmazların ilgili toplumlara iadesinin veya mazbut vakıf gelirlerinin ilgili topluluklara verilmesinin yolu açılmalıdır.

8. KESİŞİM NOKTASI: İnanç Özgürlüğü ve Eğitim Hakkı

Norveç Helsinki Komitesi İnanç Özgürlüğü Girişimi 30 Mart 2014 tarihinde Ankara Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi ile birlikte "Eğitimde İnanç Özgürlüğü" başlıklı bir konferans düzenlemiştir.⁸⁰ Konferansta eğitim alanında inanç özgürlüğünün çeşitli inanç gruplarına mensup çocuklar ve aileler açısından sorunlar içerdiğine, çocuğun bu meselenin ana aktörü olmasına karşın ilgili karar verme süreçlerine katılımının çok sınırlı olduğuna ve konunun şeffaf ve katılımcı bir süreç izlenerek insan hakları standartlarının kılavuzluğunda çözüme kavuşturulması gerekliliğine dikkat çekilmiştir.

Eğitimde inanç özgürlüğü, eğitim hakkı ve inanç özgürlüğü hakkının kesişim noktasında yer alan ve çok sayıda paydaşın parçası olduğu bir alandır. AİHS'nin 9. Maddesi yetişkinler için olduğu gibi çocuklar için de geçerlidir. Ayrıca, AİHS'nin 1 No'lu Protokolü'nün 2. Maddesi eğitim hakkını güvence altına alırken din veya inanç özgürlüğünü de destekler:

Hiç kimse eğitim hakkından yoksun bırakılamaz. Devlet, eğitim ve öğretim alanında yükleneceği görevlerin yerine getirilmesinde, ana ve babanın bu eğitim ve öğretimin kendi dinî ve felsefi inançlarına göre yapılmasını sağlama haklarına saygı gösterir.

Türkiye AİHS'nin 1 No'lu Protokolü'nün 2. Maddesi'ne bir yorum beyanı ekleyerek bu maddenin ancak Öğretim Birliği Kanunu ilkeleriyle uyumlu olacak şekilde yorumlanacağını belirtmiştir.⁸¹

Türkiye'nin AİSH'nin 1 No'lu Protokolü'nün 2. Maddesi'ne ilişkin çekincesi kaldırılmalıdır.

Çocuğun düşünce, din veya inanç özgürlüğü hakkı Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 14. Maddesi'nin koruması altındadır:

Taraf Devletler, çocuğun düşünce, vicdan ve din özgürlükleri hakkına saygı gösterirler.

Taraf Devletler, anne babanın ve gerekiyorsa yasal vasilerin; çocuğun yeteneklerinin gelişmesiyle bağdaşır biçimde haklarının kullanılmasında çocuğa yol gösterme konusundaki hak ve ödevlerine saygı gösterirler.

80 Konferansın gerçekleşmesi için Ankara Üniversitesi İnsan Hakları Merkezi'nin sağladığı güçlü destek ve Norveç Büyükelçiliği ve Kanada Büyükelçiliği'nin sağladığı kaynaklar için minnettarız. Tüm konuşmacı ve katılımcılara teşekkürü bir borç biliriz. Moderatörlük görevi üstlenerek veya sunumlarıyla katkıda bulunan Kerem Altıparmak, İsmet Erdoğan, Deniz Emre Sahici, Garo Paylan, Özlem Ekşi, Ezgi Koman, Esin Koman, Emrah Kırımsoy, Hasan Saim Vural, Jeroen Temperman, Mine Yıldırım, Feray Salman, Hakan Ataman ve Işık Tüzün'e ayrıca şükranlarımızı sunmayı bir borç biliriz.

81 Avrupa Konseyi Sözleşme Ofisi Kayıtları.

Çocuğun düşünce, din veya inanç özgürlüğü hakkı uluslararası hukukla güvence altına alınmıştır. Çocuk, gelişen kapasitesiyle bağdaşır bir biçimde, yetişkinliğe adım atmadan önce inanç özgürlüğü konusunda kendi kararlarını alma hakkına sahiptir.

Bu çerçevede özellikle okullarda zorunlu olarak okutulan Din Kültürü Ahlâk Bilgisi (DKAB) dersleri, 2012–2013 eğitim ve öğretim yılında seçmeli dersler havuzuna eklenen Hz. Muhammed'in Hayatı, Temel Dinî Bilgiler (İslâm) ve Kuran-ı Kerim dersleri, öğrencilerin İmam Hatip Lisesi de dahil olmak üzere liselere Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş (TEOG) sınavı sonuçlarına göre otomatik olarak yerleştirilmesi ve okullarda çoğulculuk çocukların ve ebeveynlerinin din veya inanç özgürlüğüne ilişkin sorulara yol açan meselelerden bazılarıdır.

Din Kültürü Ahlâk Bilgisi Dersleri

DKAB dersi program ve kitapları içeriğinde yapılan değişikliklere karşın, hem "din eğitimi" hem de "dinler hakkında eğitim" unsurlarını içermektedir. Mart 2014'te Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilen İnsan Hakları Eylem Planı'nda, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü önündeki engellerin ortadan kaldırılması için DKAB dersi müfredatında AİHM standartlarına uyum amacıyla yapılan değişikliğin uygulamadaki etki analizinin yapılması orta vadeli bir hedef olarak belirlenmiştir,⁸² buna karşın bu konuda kamuyla paylaşılan bir adım atılmamıştır.

AİHM, 16 Eylül 2014 tarihinde Mansur Yalçın ve Diğerleri – Türkiye davasında Türkiye'nin AİHS'nin 1 Sayılı Protokolü'nün 2. Maddesi tarafından korunan eğitim hakkını ihlal ettiğine hükmetmiştir. Alevi ebeveynler tarafından açılan davada AİHM Türkiye'deki eğitim sisteminin dinî eğitim öğretim alanında devletin ebeveynlerin inançlarına saygı gösterme konusunda halen yetersiz olduğunu tespit etmiştir.⁸³ 2007 yılında karar verilmiş olan Hasan ve Eylem Zengin – Türkiye⁸⁴ davasında saptanan yapısal sorunun devam ettiğini ifade etmiştir. Türkiye'nin Mansur Yalçın ve Diğerleri-Türkiye kararına temyiz başvurusu 18 Şubat 2015'te Büyük Daire tarafından reddedilmiştir. Sonuç olarak, Türkiye'nin önünde, okullarda din eğitimi konusunda insan hakları standartlarıyla uyumlu bir reformu ivedilikle gerçekleştirme yükümlülüğü bulunmaktadır.

DKAB derslerinin programına ilişkin sorunların, yanı sıra sınıfta uygulamada da ayrı sorunlar olabilmektedir. İzmir'in Bayraklı ilçesi Cemil Atlas Ortaokulu beşinci sınıf DKAB dersi öğretmeni sınıftaki Alevi öğrencileri ayağa kaldırıp kelime-i şahadet getirmelerini istemiştir.⁸⁵ Ailelerin öğretmen hakkında şikayetçi olması üzerine öğretmenin görevine son verilmiştir. Öğretmenlerin niteliği ve diğer din veya inançlara ve inançsızlığa yaklaşımı da kritiktir.⁸⁶

82 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi İhlallerinin Önlenmesine İlişkin Eylem Planı, 24.02.2014 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla kabul edilmiş ve 01.03.2014 tarihli ve 28928 Sayılı *Resmî Gazete*'de yayımlanmıştır.

83 AİHM, Mansur Yalçın ve Diğerleri – Türkiye, Başvuru No. 21163/11, 16 Eylül 2014.

84 AİHM, Hasan ve Eylem Zengin – Türkiye, Başvuru No. 1448/04, 9 Ekim 2007.

85 *Radikal*, "İzmir'de Alevi Öğrenciyi Kelime-i Şahadet Getirten Öğretmen Görevden Alındı", 4 Aralık 2014.

86 Eğitimde İnanç Özgürlüğü Konferansı Sunum, Eğitim Reformu Girişimi, 30 Mart 2015.

DKAB derslerinin "din eğitimi ve öğretimi" niteliği göz önünde bulundurulduğunda, Musevi veya Hristiyan öğrenciler dışında, tüm öğrencilerin bu derse katılmak zorunda olması inanç özgürlüğüne müdahale oluşturmaktadır. Alevi, Bahai, Ateist, Agnostik ailelerin çocukları veya bu inançlara mensup öğrenciler DKAB dersine katılmak zorunda kalmaktadır. Raporlama döneminde muafiyet uygulamasını zorlaştıran bir adım atılmıştır. MEB Din Öğretimi Genel Müdürlüğü'nün 3 Şubat 2015 tarihinde valiliklere gönderdiği yazıya göre, azınlık okulları hariç, nüfus cüzdanında din hanesi boş bırakılan ya da Hristiyanlık ile Musevilik dışında herhangi bir dine mensup olan öğrenciler, DKAB dersi almak zorundadır.⁸⁷ Dolayısıyla, muafiyet hakkının kullanılabilmesi için kimlikte dinin açıklanması zorunlu hale gelmekte, bu öğrenciler kimliklerinde din hanesini boş bırakma hakkından yararlanamamaktadır.

Okullarda verilen din derslerinden muaf tutulmayı talep etme sırasında bireylerin din veya inancını açıklamak zorunda kalması, AİHS ile uyumlu değildir. Muafiyet hakkını kullanan Hristiyan ve Yehova Şahidi aileler, özellikle devlet okullarında, çocuklarının DKAB derslerinden muaf olma hakkını kullandıkları için zaman zaman dışlandıklarını ifade etmektedirler. Yine bu ailelerin, çocuklarına dikkat çekmemek için şikayet etmekten çekindikleri görülmektedir. Gündem Çocuk Derneği'nin çocuklarla yaptığı odak grup çalışması izlenimleri muafiyet hakkı olan çok sayıda çocuğun dışlanmamak amacıyla DKAB dersine katılmayı tercih ettiğini, muaf olan çocukların bazılarının dinsel kimliklerini açıklamak zorunda kalmaktan ötürü rahatsızlık duyduğunu bazılarının ise dinsel kimliklerini çok daha fazla benimsediğini göstermektedir.⁸⁸

Ayrıca, DKAB derslerinden muaf olan öğrenciler için alternatif dersler sunulmamaktadır. Bu nedenle DKAB dersini almamaları sonucunda karnelerinde "muaf" ibaresine yer verildiği için, bu öğrencilerin ayrımcılığa uğraması riski bulunmaktadır.

DKAB derslerine ilişkin anayasal zorunluluk kaldırılmalıdır. Ya dinler hakkında nesnel ve tarafsız bir ders niteliğine kavuşturulmalı ya da insan hakları standartlarıyla uyumlu bir muafiyet mekanizması oluşturulmalıdır.

Seçmeli Din Dersleri

2012–2013 eğitim ve öğretim yılında Hz. Muhammed'in Hayatı, Temel Dinî Bilgiler (İslâm) ve Kuran-ı Kerim dersleri seçmeli dersler havuzuna eklenmiştir. Azınlık okulları dışındaki okullarda farklı din veya inançlara yönelik seçmeli dersler halen seçmeli dersler arasında yer almamaktadır.

Uygulamanın ilk başladığı yıldan itibaren okullarda seçmeli din derslerinin seçiminin tam anlamıyla isteğe bağlı olmadığı yönünde çok sayıda bildirim alınmıştır. Nitekim, bu durum bir mahkeme kararıyla da ortaya konmuştur. Bir velinin çocuğunun seçmeli din dersinin fiilen 'zorunlu seçmeli' hale getirilmesine karşı açtığı davada Sakarya Bölge İdare Mahkemesi

⁸⁷ *Hürriyet*, "Din Dersi Muafiyetine Belge Şartı", 10 Şubat 2015.

⁸⁸ Eğitimde İnanç Özgürlüğü Konferansı, Gündem Çocuk Derneği Sunumu, 30 Mart 2015.

"öğrencilerin kendi iradeleri dışında bir dersi seçmeye zorlanamayacağına" hükmetmiştir.⁸⁹ Okulun açıklamasına göre Kur'an-ı Kerim dersini sekiz öğrenci seçmiştir ve dersin açılabilmesi için gereken on sayısını tamamlamak amacıyla öğrenci bu dersi isteği dışında almaya zorlanmıştır.

Öğrencileri tercihlerine bakılmaksızın din derslerine katılmak zorunda bırakan bu uygulamaların pek azı resmî şikayet konusu olmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı'nın seçmeli din derslerinin gerçekten seçmeli olduğunu titizlikle denetlemesi gerekmektedir.

Seçmeli din dersleri, Lozan Antlaşması çerçevesinde eğitim öğretim yapan okulların dışında sadece İslam dini ile ilişkili olarak sunulmaktadır. Musevilik ve Hristiyanlık için hazırlanan müfredat ve kitaplar diğer okullarda seçmeli ders havuzuna alınmamıştır. Ayrıca, Türkiye'de mevcut diğer inançlara yönelik seçmeli derslerin eğitim öğretim programına alınması da seküler ve tarafsız devlet ve eşitliğin bir gereğidir.

MEB seçmeli din derslerinin içerik ve uygulamasının insan hakları standartlarıyla uyumlu olmasını sağlamalı ve bu konuda etkin bir izleme yürütmelidir.

Seçmeli din dersleri, seküler yaşam felsefeleri de dahil olmak üzere, Türkiye'deki din veya inanç topluluklarının çeşitliliği dikkate alınarak ayrımcılık içermeyecek şekilde yeniden düzenlenmelidir.

Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş Sistemi

2013–2014 eğitim ve öğretim yılında uygulanmaya başlanan Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş (TEOG) sistemi, öğrencilerin tercihlerine bakılmaksızın, din eğitiminin zorunlu olduğu imam hatip liselerine yerleştirilmelerine imkan verdiği için din veya inanç özgürlüğü açısından sorunlu bir konu olmaya devam etmektedir.

İmam hatip liselerinin programı zorunlu din eğitimi ve öğretimi içermektedir. Ancak öğrenciler istekleri dışında bu okullara yerleştirildikleri takdirde bu okullara kayıt yaptırmak istemediklerini açık bir şekilde beyan etmek zorunda bırakılmaktadırlar. Başka bir okula kayıt yaptırmaya olanağına sahip olmadıkları takdirde (özel okul, açık öğretim lisesi veya çok programlı lise) imam hatip lisesine devam etmek zorunda kalmaktadırlar. Öğrenciler imam hatip lisesine kayıt yaptırmak için başvurmadıkları halde din eğitim ve öğretiminin zorunlu olduğu bu okullara devam etmek zorunda kalabilirler.

Yaygınlaştırılan imam hatip liselerinin, daha yüksek puan gerektiren diğer okullara giremeyen veya bu okullara yakın ikamet eden öğrenciler için tek seçenek olabileceği çok sayıda durumda karşılaşılabılır.

89 Sakarya Bölge İdare Mahkemesi, E2014/1153, K2015/253, 29 Ocak 2015.

TEOG sınavında DKAB derslerinden muaf öğrenciler dezavantajlı duruma düşebilmektedir. Bu eşitsizliğin giderilmesi amacıyla Kamu Denetçiliği Kurumu'na (KDK) yapılan bir başvuru üzerine, alınan kararda Ağırlıklandırılmış Ortak Sınav Puanının hesaplamasında kullanılan Ağırlık Katsayısının, DKAB dersinden muaf olan ve muaf olmayan öğrenciler açısından farklı hesaplanması ve öğrencilerin eşit bir biçimde rekabet etmelerine engel teşkil ettiği gibi, bu durumun öğrenciler ve velileri tarafından öngörülmesinin beklenemeyeceği tespit edilmiştir. Sonuç olarak, bu uygulama ile öğrencilerin bilgi, beceri, yetenek ve kazanımlarına daha uygun bir orta öğrenim kurumunda eğitim görme hakkının, dolayısıyla Sözleşme'nin 14. maddesiyle birlikte Sözleşme'nin 1 No.lu Ek Protokolü'nün 2. Maddesinin ihlal edildiği kanaati ve sonucuna varılmıştır.⁹⁰

Öte yandan, eşitsizliğin giderilmesi için DKAB derslerinden soru sorma uygulamasının kaldırılması yerine, DKAB testinden muaf olanlar için, yine din alanında denk/eş değer sorular hazırlanması yoluna gidilmesinin tercih edildiği görülmektedir.

Musevi cemaatinin talebi üzerine, bu yıl ilk kez sınavlarda Musevi öğrencilere din dersleri soruları yöneltilmiştir. MEB, Ermeni, Rum ve Süryani okullarında da aynı yöntemin uygulanması için, okul yönetimlerinden yazılı başvuru istemiştir. Bunun üzerine, Vakıflar Arası İletişim ve Dayanışma Platformu'nun Eğitim Komisyonu yazılı olarak başvuru yapmıştır.⁹¹ MEB'in bu konuda adım atması beklenmektedir.

Fakat Lozan Antlaşması kapsamındaki okullar söz konusu din derslerini programlarına alıp TEOG için soru sağlayabilecek olsa da, diğer okullarda Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinden muaf olan öğrencilere benzer dersler verilmediği için eşitsizliği gidermek mümkün olmayacaktır.

Sonuçları Haziran 2015'te açıklanan TEOG puan hesaplamaları yapılırken din dersinden muaf azınlık öğrencilerinin DKAB dersi sınavına girmiş ve 0 almış gibi hesaplandığı ve bu nedenle puanların düşük olduğu saptanmıştır.⁹² Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinden muafiyet başvuruları sisteme geç girilen 519 öğrencinin puanları yeniden hesaplanarak sisteme girilmiştir.⁹³

MEB, TEOG sınavının DKAB dersinden muaf olan öğrenciler için yarattığı eşitsizliği gidermek için ivedilikle adım atmalıdır.

Öğrencilerin TEOG ile yerleştirilmesi sisteminin din veya inanç özgürlüğüyle uyumlu olacak şekilde yeniden yapılandırılmalı ve sadece kendi isteğiyle imam hatip lisesine gitmeyi seçen öğrencilerin bu okullara yerleştirilmesinin sağlanması gerekir.

90 Kamu Denetçiliği Kurumu, Şikayet No. 2014/3164, 2 Kasım 2014.

91 Agos, "El Yordamıyla TEOG", 20 Ocak 2015.

92 Cumhuriyet, "TEOG'da İkinci Skandal... Puanlar Yeniden Hesaplanacak İddiası", 29 Haziran 2015.

93 Anadolu Ajansı, "TEOG'da 519 Öğrencinin Puanı Yeniden Hesaplandı", 30 Haziran 2015.

Okullarda Çoğulculuk

Ortaöğretimde başörtüsünün serbest hale gelmesi, seçmeli din derslerinin eklenmesi ve bu derslerin uygulamalarının kolaylaştırılması amacıyla kimi okullarda mescid ve abdest alanları oluşturulmasıyla birlikte, okulda çoğulculuk konusu yeniden değerlendirilmesi gereken ivedi bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir yandan ortaöğretimde başörtüsünün serbest hale gelmesiyle inanç pratiklerinde bu uygulamaya yer verenler için serbestlik kazanımı sağlanırken, kılık kıyafete ve başka sembollere yönelik kısıtlamalar devam etmektedir. Nitekim ortaöğretimde başörtüsünü serbest bırakan yönetmelik, okul arması dışında herhangi bir sembole izin vermemekte, kılık kıyafete ilişkin bazı yasaklar devam etmektedir.

Nitekim ortaöğretimde başörtüsünü serbest bırakan yönetmelik, okul arması dışında herhangi bir sembole izin vermemekte, kılık kıyafete ilişkin bazı yasaklar devam etmektedir.

2011 yılından itibaren MEB'in genelgesiyle birlikte değerler eğitimi çerçevesinde okullarda kutlanmaya başlanan Kutlu Doğum etkinlikleri ile birlikte Nisan aylarından isteyen okullarda çeşitli faaliyetler yürütülmektedir. Bunlar arasında öğrencilere Kuran-ı Kerim dağıtılması, okul öncesi eğitim dahil olmak üzere her düzeyde Kutlu Doğum etkinliklerinin (kutlama, hikayeler, drama, dua, panolar, ilahiler gibi) okul programının bir parçası haline gelmesi, kimi zaman kamu görevlilerinin katılımıyla Kuran-ı Kerim okumaları, okullarda bir inancın görünürlüğünün sistematik bir şekilde artmasıyla sonuçlanmaktadır. Farklı inançlarda önemli kişilerle ilgili benzer etkinliklere imkan tanınmadığı göz önünde bulundurulduğunda, okulun herkesin inancına eşit mesafede ve eşitlik ve insan haklarına saygılı ve çoğulculuğa olanak tanıyan bir ortam olmaktan uzaklaştığı sonucu çıkartılabilir.

Fotoğraf: Rize, Taşlıdere Gazi İlköğretim Okulu Kutlu Doğum Haftası Panosu

Öte yandan, Bartın İl Milli Eğitim Müdürü'nün 25 Aralık 2014'te okul müdürlerine gönderdiği mesajda "Noel-yılbaşı" kutlamalarının Hristiyanlık propagandası olarak nitelendirerek okullarda yılbaşı kutlamalarının engellenmesini istemiştir.⁹⁴

İzmir İl Milli Eğitim Müdürü Vefa Bardakçı'nın 20 Ağustos 2014'te yaptığı konuşmada ateist ve komünist öğretmenlere karşı olumsuz sözleri de eğitim-öğretim alanında çalışan yöneticilerin tarafsızlığı konusunda kaygıya yol açmaktadır.⁹⁵

Okulların her inançtan ve inançsız öğrenci ve öğretmenlerin kimlikleri nedeniyle ayrımcılığa veya hoşgörüsüzlüğe uğramayacağı bir kamu alanı olması sağlanmalıdır. Okulda herkesin inanç özgürlüğü etkin bir şekilde korunmalıdır.

Özellikle kamu görevlileri ötekileştirici ve dışlayıcı söylemlerden kaçınmalıdır.

Devlet okulda da din veya inançla ilgili işlemlerinde tarafsızlığını korumalı ve eşitlik ilkesini gözetmelidir.

94 *Milliyet*, "Yılbaşı-Noel Kutlatmayın", 25 Aralık 2014.

95 *HaberSol*, "'Komünist ve Ateist Öğretmenlerin Defterini Dürün' Diyen Milli Eğitim Müdürü Görevde Kalacak mı?", 15 Ekim 2014.

EK

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

Başvuru Aşamasındaki Davalar

Dava İsmi	Başvuru No ve Başvuru Tarihi	İlgili Madde ve Konu
Baydar – Türkiye	25632/13 / 17.10.2014	Madde 9 Başvurucu, vicdani retçidir ve vicdani ret hakkının tanınmamasından şikayetçidir.
A.S.R. – Türkiye	60079/14 / 13.10.2014	Madde 13 İran vatandaşı olan başvuru Hristiyanlık inancını benimsemiş bir mülteci. Mülteci statüsüne karşın üçüncü kez İran'a gönderilme riskiyle karşı karşıya olduğundan şikayetçidir. İran'a gönderildiği takdirde zulüm görme riski bulunmaktadır.
Yehova Şahitlerini Destekleme Derneği – Türkiye	36915/10 ve 8606/13 / 28.06.2010 ve 14.12.2012	Madde 6,9,11,13,14 Başvurucu dernek, ibadet yerinde toplanmalarının engellenmesi amacıyla çıkarılan bürokratik sorunlardan şikayet etmektedir.
Abdullah Yalçın – Türkiye	34417 / 24.05.2010	Madde 9 Başvurucu, Diyarbakır Yüksek Güvenlikli Tutukevi'nde mensubu olduğu İslam dininin gereği olan cuma namazına katılması için yetkililerin gerekli ayarlamaları yapmadıklarından şikayet etmektedir.
Doğan ve Diğerleri – Türkiye	62649/10 / 31.08.2010	Madde 9 ile birlikte Madde 14 Alevi mezhebine bağlı başvuru devleti Sünni çoğunluğa sağladığı dini kamu hizmetini kendi topluları için sağlamamasının inanç özgürlüğü hakkını ihlal ettiğinden şikayet etmektedir.
MIHR Vakfı – Türkiye	10814/07 / 26.02.2007	Madde 6, 9, 10, 11 ve Madde 11 ile birlikte Madde 14 Başvurular vakfın sona erdirilmesiyle ilgili sürecin adil olmadığını ileri sürmektedir. 28 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulu kararıyla başlayan süreçte taşınmazlarının haksız bir şekilde Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne verildiğinden şikayet etmektedirler.

AİHM’de Karar Alınmış ve Benzer İhlallerin Yaşanmaması İçin Genel Önlemler Alınması Gereken Kararlar

Dava İsmi	Başvuru No / Karar Tarihi	Bireysel ve Genel Önlemler
Mansur Yalçın ve Diğerleri – Türkiye	21163/11 / 16.09.2014	Hükümetin öğrencilerin inançlarını açıklamalarına gerek kalmadan DKAB derlerinden muaf olmalarını sağlayacak bir sistem oluşturması gerekmektedir.
Buldu ve Diğerleri – Türkiye	14017/08 / 03.06.2014	Vicdani ret hakkı – Vicdani ret hakkının tanınması ve vicdani retçilerin askerî mahkemelerde yargılanmaması için gerekli önlemler alınmalıdır.
Erçep – Türkiye	5260/07 / 22.02.2012	Vicdani ret hakkı – İdari para cezası ödeme yükümlülüğü kaldırılmalıdır. Vicdani ret hakkının tanınması ve vicdani retçilerin askerî mahkemelerde yargılanmaması için gerekli önlemler alınmalıdır.
Feti Demirtaş – Türkiye	42730/ 17.04.2012	Vicdani ret hakkı – Vicdani ret hakkının tanınması ve vicdani retçilerin askerî mahkemelerde yargılanmaması için gerekli önlemler alınmalıdır.
Mehmet Tarhan – Türkiye	9078/06 / 12.07.2012	Vicdani ret hakkı – Vicdani ret hakkının tanınması ve vicdani retçilerin askerî mahkemelerde yargılanmaması için gerekli önlemler alınmalıdır.
Halil Savda – Türkiye	42730/05 / 12.06.2012	Vicdani ret hakkı – Vicdani ret hakkının tanınması ve vicdani retçilerin askerî mahkemelerde yargılanmaması için gerekli önlemler alınmalıdır.
O.M. Ülke – Türkiye	43965/04 / 24.04.2006	İnsanlık dışı muamele yasağı – Vicdani ret hakkının tanınması ve vicdani retçilerin askerî mahkemelerde yargılanmaması için gerekli önlemler alınmalıdır.
Ahmet Arslan – Türkiye	41135/98 / 04.10.2010	Kararın uygulanması inceleme aşamasındadır.
Sinan Işık – Türkiye	21924/05 / 02.05.2010	Kimlikte din hanesi zorunluluğu– AİHM kimliklerdeki din hanesinin kaldırılmasının, benzer ihlalleri önleyecek uygun bir genel önlem olacağına karar vermiştir. 29.06.2011’de Türkiye tarafından sunulan eylem planına göre vatandaşlık kartı uygulamasına geçilecektir ve bu kartta din hanesine yer verilmeyecektir.
Hasan ve Eylem Zengin – Türkiye	1448/04 / 09.01.2008	Eğitim sisteminin ebeveynlerin inançlarına saygı göstermekte yetersiz kalması – Eğitim sistemi AİHS 1 No’lu Protokolü’nün 2. Maddesi ile uyumlu hale getirilmeli.

BM İnsan Hakları Komitesi (İHK) Kararı

Dava İsmi	Başvuru No / Karar Tarihi	Bireysel ve Genel Önlemler
Atasoy ve Sarkut – Türkiye	1853/2008 ve 1854/2008 / 19.06.2012	İHK, Yehova'nın Şahidi vicdani retçi başvurucuların, Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 18. Maddesi'nin 1. Fıkrası'nda korunan din veya inanç özgürlüklerinin ihlal edildiğine karar vermiştir. Başvuruculara yönelik tutuklama kararı bulunmamaktadır. Fakat başvurucular halen bakaya sayılmaktadır. İHK benzer ihlallerin yaşanmaması için Türkiye'nin vicdani ret hakkını etkin bir şekilde koruyan bir mekanizma oluşturmasını ve vicdani retçilere yönelik cezaların kaldırılmasını uygun birer önlem olarak görmüştür. Ancak genel önlemlerle ilgili bir adım atılmamıştır.

NORWEGIAN HELSINKI COMMITTEE

Kirkegata 5, N-0153 Oslo

E-mail: nhc@nhc.no – www.nhc.no

İnanç Özgürlüğü Girişimi www.inancozgurlugugirisimi.org info@inancozgurlugugirisimi.org